

POZNÁMKY K STAVEBNÍ HISTORII KOSTELA SV. KUNHUTY V HOSTĚRADICÍCH

MATĚJ KRUNTORÁD – KLÁRA
KOMOSNÁ

Notes on the Building History of Saint Kunigunde Church in Hostěradice

Dealing with the building history of Saint Kunigunde Church in Hostěradice in the Znojmo Region, the study presents several stages of construction, the most significant ones dating from the 13th and 16th centuries, as substantiated by a number of architectural elements. The authors suggest to adjust the dating of the individual stages based on the building history analysis supported by dendrochronology, probes, and a closer examination of mason's marks. Over centuries, the church underwent a transformation from an early three-aisled Gothic basilica of the Teutonic Order to a four-aisled Late Gothic church of a manorial town reflecting the power of its owners, the Lords of Lipá. Furthermore, several heraldic relics have remained in the church and others are known from written sources. Renaissance, Baroque, and later reconstructions reaching the peak in the 1980 s left their marks on the church's current appearance. The study is an investigation into these building stages and the first step towards the planned overall reconstruction of the church that ranks among the most precious sacral structures in the Znojmo Region.

Key words: Hostěradice – Teutonic Order – Late Gothic – Lords of Lipá – mason's marks – heraldry – architectural elements

Studie se věnuje stavebním dějinám kostela sv. Kunhuty v Hostěradicích v okrese Znojmo. Představeno je několik etap výstavby s těžišti ve 13. a 16. století, které se projeví řadou architektonických článků. Navrhujeme několik úprav v datování jednotlivých fází, a to na základě stavebněhistorického rozboru podpořeného dendrochronologií, sondáží nebo bližším ohledáním kamenických značek. Kostel se postupem staletí změnil od trojlodní raně gotické baziliky řádu německých rytířů po čtyřlodní pozdně gotický kostel panského městečka odrážející moc svých majitelů z rodu pánů z Lipé. V kostele se zachovalo rovněž několik heraldických památek, další známe z písemných pramenů. Na jeho současnou podobu se podívaly renesanční, barokní a mladší přestavby vrcholící v 80. letech minulého století. Předkládaná studie je sondou do těchto stavebních etap a prvním krokem v plánované generální rekonstrukci kostela patřícího mezi nejhodnotnější na Znojmsku.

Klíčová slova: Hostěradice – řád německých rytířů – pozdní gotika – páni z Lipé – kamenické značky – heraldika – architektonické prvky

<https://doi.org/10.56112/pp.2023.1.02>

Kostel sv. Kunhuty v Hostěradicích na Moravskokrumlovsku patří mezi nejvýznamnější, ale také stavebněhistoricky nejkomplikovanější památky okresu Znojmo. Především havarijní stav části krovů a postupně degradující omítky vně i uvnitř kostela vyústily v dlouhodobý plán generální rekonstrukce, které předchází stavebněhistorický průzkum celého areálu kostela a fary zpracovávány brněnským pracovištěm Národního památkového ústavu.¹⁾ Důkladná dokumentace stavby a dostupných archivních pramenů nepřekvapivě otevřela řadu otázek. Jen na některé z nich se patrně podařilo nebo podaří uspokojivě odpovědět, jak je patrné z naší studie věnované nejenom architektonickým prvkům kostela a jejich datování.²⁾ Věnujeme se primárně budově kostela, ačkoliv jeho existence je pevně spjatá se sousední farou a kaplí, někdejší komendou řádu německých rytířů. V místech, kde to bude pro pochopení situace nezbytné, se dotkneme rovněž těchto staveb.

Zásadní zhodnocení architektury kostela a jejího stylového zařazení nabídl v diplomové práci, která vyústila rovněž v odbornou studii, Hynek Rulíšek roku 1965.³⁾ Ke korigování jeho závěrů přispěl Bohumil Samek v soupise uměleckých památek,⁴⁾ stejně jako Petr Kroupa v katalogu *Od gotiky k renesanci*.⁵⁾ Díky těmto badatelům existovala celkem jasná představa, jak kostel postupně rostl a měnil svoji podobu. Přesto bylo nutné podrobit jejich úsudky revizi, v níž jsme se neobešli bez archivního průzkumu, který podle předpokladů osvětlil proměny kostela jen v posledních dvou stoletích.⁶⁾ Důležitým úkolem bylo nalezení co nejpodrobnější dokumentace stavu objektu před úpravami v 2. polovině 20. století, jelikož veškeré spisy Památkového úřadu pro Moravu a Slezsko z doby první republiky a protektorátu jsou ztracené, stejně jako obrazová příloha Rulíškovy diplomové práce. Památkářská fotodokumentace pořízená ve 30. a 60. letech 20. století naštěstí zůstala poměrně kompletní.⁷⁾

Obr. 1: Hostěradice (okres Znojmo), kostel sv. Kunhuty, pohled od severu (všechna foto M. Kruntorád, není-li uvedeno jinak).

Obr. 2: Výřez z indikační skici stabilního katastru s areálem kostela a fary v Hostěradicích uprostřed, obklopeným mladší, dnes již zaniklou, zástavbou, 1824 (MZA, fond D 9 Indikační skici, sign. 0779).

HISTORICKÉ KONTEXTY

Český král Václav I. daroval v únoru roku 1237 řádu německých rytířů jeden a půl lánů s polovinou vinice a čtyřmi podsedky v Hostěradicích a v květnu téhož roku řádu potvrdil držení hostěradické farnosti se všemi jejími majetky.⁸⁾ Z této zprávy, která je první zmínkou o sídle, jasně vyplývá existence sakrálního okrsku s kostelem a farou již před tímto datem – uvažovat můžeme o její správě německými rytíři již za vlády Přemysla Otakara I. a jeho bratra markraběte Vladislava Jindřicha před rokem 1222.⁹⁾ Datum založení komturství není známo, Řehoř Wolny o komturovi Niklasovi hovoří již k roku 1222.¹⁰⁾ Hostěradice ležely na důležité stezce propojující řádové majetky a evropská centra Benátky, Vídeň, Slavkov (největší komenda na Moravě) a Opavu a trasu dále na sever do Pruska. Recentní literatura jako prvního komtura uvádí Konráda zmiňovaného roku 1248, v roce 1295 Oldřicha (Ulricha), 1301 Jindřicha apod.¹¹⁾ V prosinci 1271 Hostěradice navštívil dokonce velmistr řádu Anno von Sangerhausen, který zde za přítom-

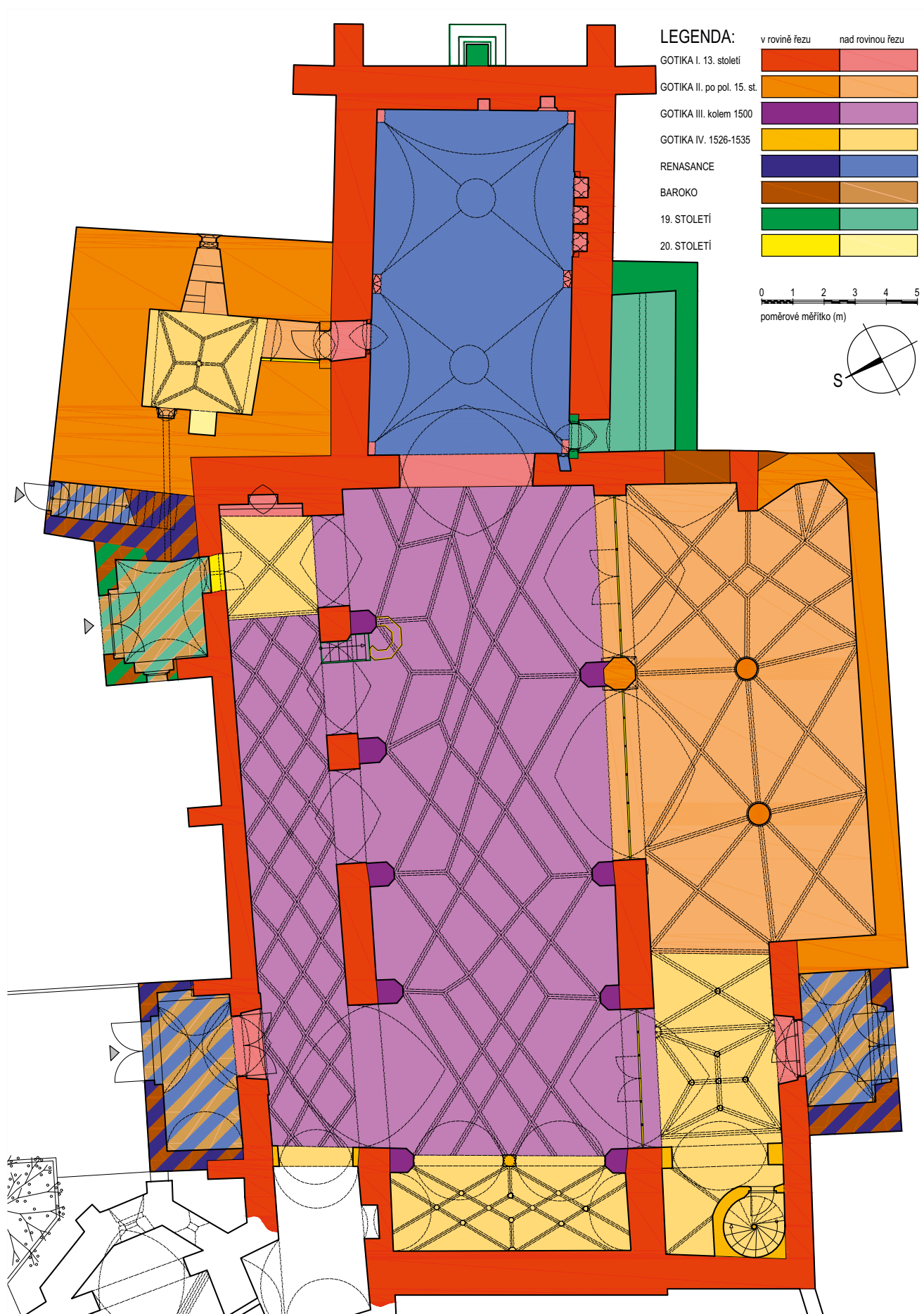
nosti zemského komtura Ludwiga von Heldgrunden podepsal listinu přidělující řádový majetek v Dürnkrotu pod rakouskou provincii (bailii).¹²⁾

V 80. letech 13. století se zde usadila místní šlechta, od roku 1319 městečko patřilo pánům z Lipé, sídlícím v Moravském Krumlově. Patrně souběžně s komendou stála v Hostěradicích ve 14. století tvrz, její lokalizace je však nejistá. K roku 1382 víme, že v hostěradické komendě žilo šest bratří, což je o polovinu méně než v tehdy největší komendě ve Slavkově.¹³⁾ Roku 1384 je zaznamenáno, že zdejší komenda byla nejzadluženější na Moravě a roku 1408 o jejím zoufalém stavu informoval Jan z Egerberka zemského komtura. Komenda byla zcela bez zásob a Janovi prý nezbývalo než s ostatními bratry žebrot. Raději by skončil oběšen v Prusech, než živil v Hostěradicích.¹⁴⁾ Jan z Egerberka byl do Hostěradic přesunut z Chomutova, kde býval komturem, ale příliš utrácel za zbrojení. V klidnějších a méně ohrožených, ovšem i méně výnosných, Hostěradicích měl k tomu méně příležitostí. Přesto je doba počátku 15. století spojena s velkým opevňováním komend souvisejícím s nestálou situací v zemi a častými boji.¹⁵⁾ Úpadek zdejší komendy dobře dokumentuje srovnání inventářů z let 1382 a 1408, kdy v prvním nacházíme 14 koní, 30 krav a 250 ovcí, ale v mladším z roku 1408 žádného koně, jen 3 krávy a 8 ovcí.¹⁶⁾ Dvůr byl roku 1404 natolik chatrný, že na jeho opravu by údajně nestačilo ani 100 kop.¹⁷⁾

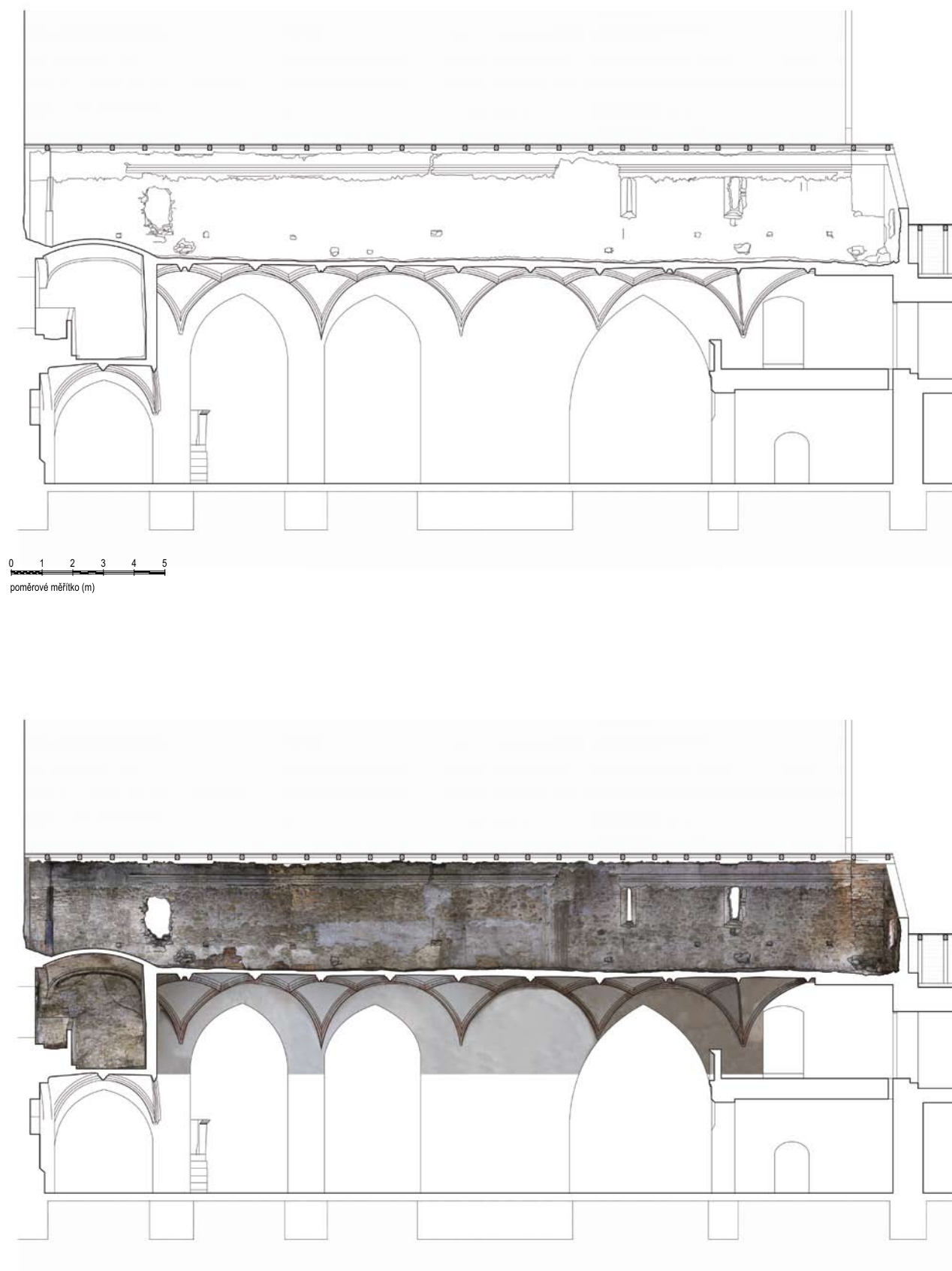
V průběhu druhého desetiletí 15. století byli bratři, stejně jako v některých jiných komendách, vyhnáni. Řádu komturství zastavoval od roku 1411 král Zikmund, z Hostěradic však rytíře vypudili patrně majitelé panství, páni z Lipé. Zemskému komturovi Albrechtovi z Dubé se roku 1418 podařilo znovuobsadit některé takto zabrané fary, včetně hostěradické.¹⁸⁾ Zmínky o německých rytířích v místě během husitských válek a po nich jsou kusé: roku 1460 faru spravoval řádový komtur Nikolaus Mager, který

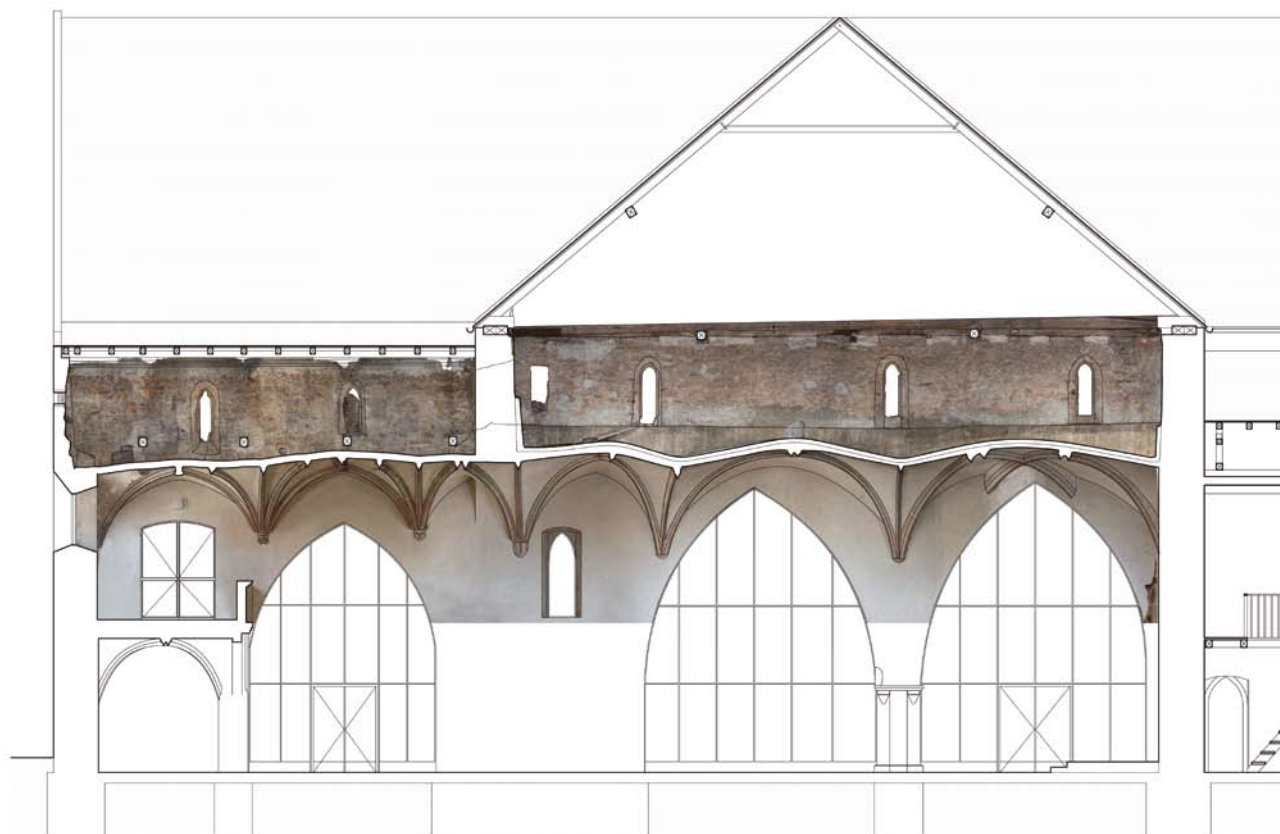
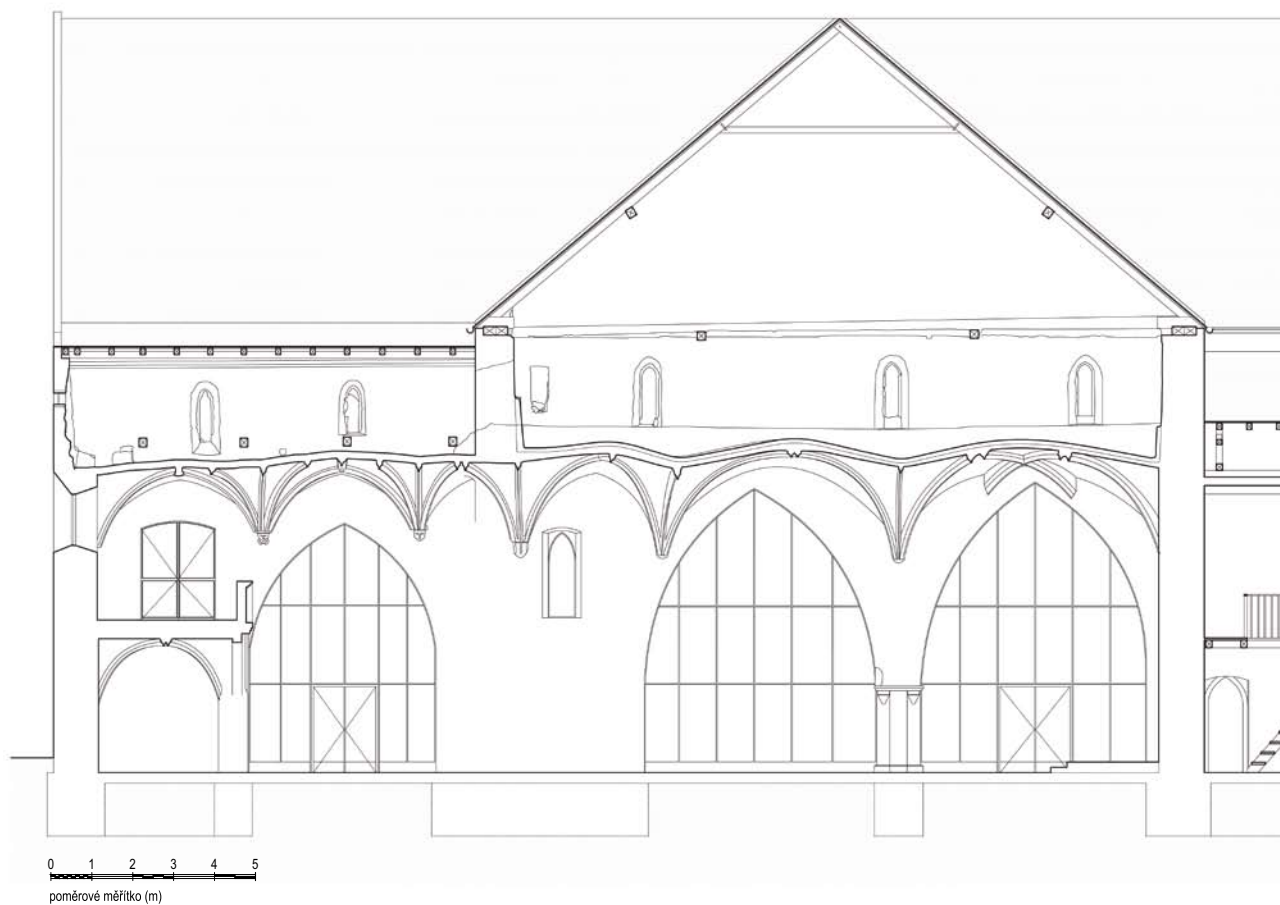
Obr. 3: Výřez z letecké mapy Hostěradic s vyznačením přibližné rozlohy areálu komendy německých rytířů, modře zvýrazněn kostel sv. Kunhuty (podklad www.mapy.cz, vyhledáno 14. 3. 2023).

Obr. 4: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, půdorys s vyznačením stavebních fází (zaměření J. Stýblo, kresba S. Dračková).

Obr. 5: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, severní zeď hlavní lodi v pohledu od severu (fotogrammetrie a kresba J. Stýblo, není-li uvedeno jinak).

Obr. 6: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, jižní zeď hlavní lodi v pohledu od jihu.

Obr. 7: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, pohled hlavní lodi k východu (Č. Šíla, 1960; fotoarchiv NPÚ, ÚOP v Brně, inv. č. 38512).

Obr. 8: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, pohled do jižního dvoulodí od západu (Č. Šíla, 1960; fotoarchiv NPÚ, ÚOP v Brně, inv. č. 46067).

je naposledy jmenován k roku 1486. Po tomto datu zmínky o německých rytířích v Hostěradicích mizí.¹⁹⁾ Miroslav Plaček označuje za rok zániku komendy již rok 1460.²⁰⁾ Na začátku 16. století již řád spravoval pouze plzeňskou faru se špitálem a komendu v Opavě.²¹⁾

Spolu s odchodem bratří skončilo rovněž jejich užívání patronátního práva, které převzala šlechta sídlící v Moravském Krumlově (od roku 1319 páni z Lipé, později zejména Liechtensteinové). Minimálně po část 2. poloviny 16. století a na počátku 17. století byla fara protestantská. V roce 1607 Pertold z Lipé dosadil do Hostěradic luteránského faráře.²²⁾ Od roku 1612 jím byl Johann Gartner, jehož dcera Anna si v prosinci 1617 vzala faráře v Hrušovanech nad Jevišovkou, Petera Schkultetyho.²³⁾ V kostele se ostatně uchoval Gartnerův náhrobní kámen z roku 1617, který – kromě nápisové části – obsahuje zobrazení kalicha.²⁴⁾ Obnovení katolické správy proběhlo roku 1625, v 2. polovině 17. století zdejší fara nabývala na významu; roku 1673 (nebo až 1687) byla povýšena na děkanství, od roku 1692 zde kromě faráře (děkana) sloužili rovněž kaplani.²⁵⁾

SITUACE KOSTELA A JEHO STRUČNÝ POPIS

Farní areál v Hostěradicích zabírá jižní frontu náměstí, a vyplňuje tak prostor mezi dvěma hlavními sídelními jádry městečka definovanými křižovatkou starých cest. Sídlo se stalo městečkem hluboko ve středověku – poprvé

je takto zmíněno roku 1308 – avšak dnešní částečně pravidelné náměstí bylo snad založeno až v průběhu 2. poloviny 16. století a počátku 17. století, kdy zde vznikla poměrně náročná renesanční a manýristická zástavba měšťanských domů.²⁶⁾ Areál zahrnuje kostel sv. Kunhuty, budovu fary s kaplí, bránu s vjezdem do farního dvora, bránu se sochou sv. Jana Nepomuckého před vstupem do kostela ze severu, hospodářské stavení s kaplankou, stodolu, zbytky ohradních zdí a torzo budovy na jihu areálu. Pozůstatky staveb komendy jsou patrné i na některých parcelách sousedících s farou, navíc k ní náleželo poměrně velké pole nacházející se nyní uprostřed zástavby západně od kostela (obr. 2). Kostelní areál byl dále z jihovýchodní strany obehnaný zdí a pomyslně uzavíral ze severozápadní strany prostor tzv. dolního náměstí. Jihovýchodně od kostela pak stávala budova školy, po jejímž zboření prostory obou náměstí poněkud splynuly. Severně od kostela na barokní bránu navazovaly přízemní domky tvořící oblouk vystavěný s velkou pravděpodobností na půdorysu nějaké formy opevnění areálu, nebo jen ohradní zdi hřbitova (obr. 1).²⁷⁾

Kostel, směřující presbytářem na jihovýchod, je mohutnou rozložitou podélnou stavbou sestávající z obdélného halového čtyřlodí, na nějž navazuje výrazně odsazený, rovně zakončený závěr a hranolová věž založená na styku lodi a presbytáře ze severní strany. Lodě završuje společná vysoká sedlová střecha přecházející až nad presbytář, dvojice jižních bočních lodí má sedlovou střechu kolmo

Obr. 9: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, pohled severní boční lodí k východu (Č. Šíla, 1960; fotoarchiv NPÚ, ÚOP v Brně, inv. č. 46068).

navazující. Hlavní štíty mají voluty, boční směřující k jihu je trojúhelný, dále nečleněný. Věž završuje zděný osmiboký jehlan. Interiér je přístupný trojicí vstupů v předsíních – dva proti sobě umístěné vstupy prolamují zdi v západní části, třetí (nyní zazděný) vede ze severu k vítěznému oblouku. Jako sakristie slouží přízemí věže, z jihu je k presbytáři přistavěna oratoř s depozitářem.

Na širokou hlavní loď ze severu navazuje boční loď třetiny nové šířky, od jihu pak dvoulodí vzniklé přístavbou tří klenbových polí nedosahujících až k západnímu průčelí (obr. 7–9). Boční lodě od hlavní oddělují nepravidelně rozmístěné a různě široké i vysoké hrotité arkády. Rovněž vítězný oblouk je zahrocený, následuje na dvě klenbové pole dlouhý presbytář. Na západě se nachází na tři lodě dlouhá, poměrně úzká, kruchta. Lodě klenou valené klenby pokryté převážně síťo-

vým žebrovím nepravidelné struktury, v západní části jižní lodi je trojice hvězdicových kleneb, stejně jako v sakristii. Klenby jižního dvoulodí spočívají na dvojici sloupů, v hlavní lodi jsou svedeny do pětibokých pilířů. Jednotlivé stavební a architektonické detaily budou podrobněji popsány níže.

Druhým sakrálním prostorem areálu je kromě kostela sv. Kunhuty ještě malá raně gotická kaple propojená s budovou komturství severozápadně od kostela. Její funkce bývá obvykle popisována jako pohřební (pod kaplí se nachází krypta kopírující její půdorys), ale je třeba uvažovat i o spojení se špitálem, který je s působením řádu německých rytířů spojován. Pro potřeby této studie se však spokojíme s konstatováním, že kaple vznikla v úzké časové návaznosti na kostel patrně kolem poloviny 13. století.

KOSTEL POD SPRÁVOU NĚMECKÝCH RYTÍŘŮ

První písemná zmínka o řádu v Hostěradicích nás vede k již existujícímu kostelu, jehož podoba zůstává neznámá. Ačkoliv byl řád německých rytířů v průběhu 1. poloviny 13. století významně podporován vládnoucí vrstvou, stavba nového kostela patrně probíhala pomalu a během působení řádu v Hostěradicích ani nebyla dokončena. V nynějším kostele zůstala ze 13. století poměrně podstatná část, badateli datovaná na základě architektonických detailů do 60.–70. let 13. století.²⁸⁾ Tehdy bylo zbudováno bazilikální trojlodí s presbytářem, jehož podoba je částečně patrná zejména v podkroví, kde jsou dochovány zdi hlavní lodi až do výše ubourané koruny (obr. 10). Nad severní boční lodí zeď prolamují dvě okénka na západě (jedno úzké, lomeně klenuté (obr. 14), druhé později zvětšené). Na východě je sice nyní nepravidelně vybouraný otvor sloužící jako propojení dvou částí podstřeší, i ten však patrně nahradil okno baziliky. Poslední okénko na severu nyní ústí do podkroví předsíně (původně barokní márnice z poloviny

Obr. 10: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, pohled z půdy hlavní lodi na bazilikální okna nad jižní boční lodí, východní část.

Obr. 11: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, pohled z půdy jižního dvoulodí na východní část zdi hlavní lodi s bazilikálními okny.

Obr. 12: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, pohled z půdy hlavní lodi na západní bazilikální okno nad jižní boční lodí.

18. století, obr. 24).²⁹⁾ Jeho pravé ostění zčásti nahrazují cihly a profilace jeptišky ve vrcholu hrotitého oblouku je otočená, z čehož plyne, že bylo na dnešní místo osazeno druhotně. Na jih směřuje celkem pět oken – tři na východě jsou širší a bez jakékoliv kružby (obr. 11), dvojice užších oken na západě je opatřena jeptíškami (obr. 12, 13).

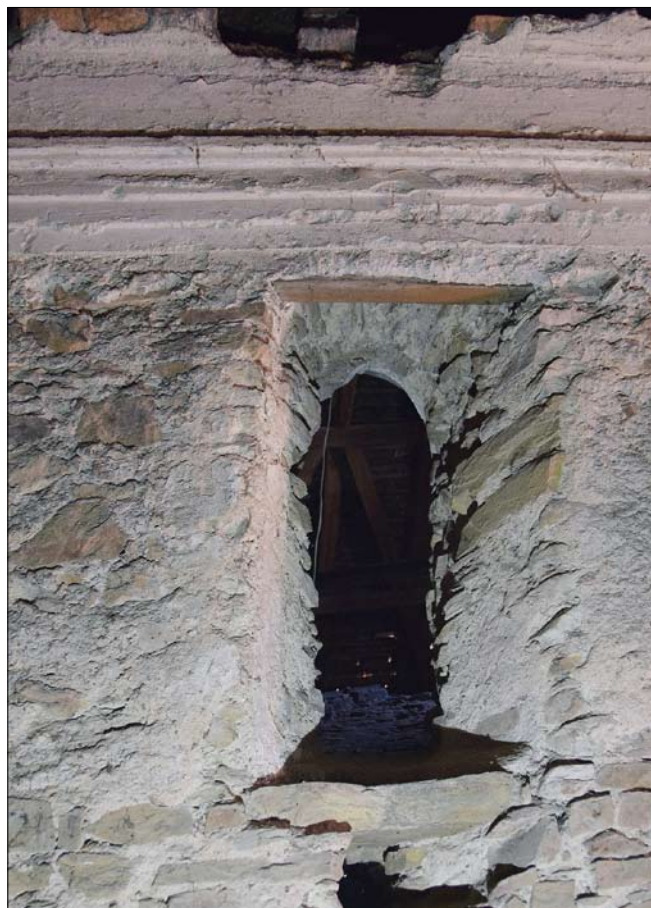
Nejen rozměry oken a jejich podoba poukazují na dvě stavební fáze patrné na severní i jižní zdi hlavní lodi. Zejména na jihu se totiž evidentní změna ve zdění projevuje i dole pod mladší klenbou zářezem dělicím ji na dvě části. Tato stavební anomálie navíc souvisí se způsobem rozšíření jižní lodi na dvoulodí v pozdní gotice. Nachází se totiž v místě západního zakončení rozšíření, které

z nějakého důvodu nebylo možné protáhnout až k západnímu průčelí trojlodí. Situace v jižním dvoulodí je z několika důvodů nejasná – Hynek Rulišek zde předpokládal lokalizaci staršího kostela, ke kterému byli přivedeni němečtí rytíři, ale archeologický průzkum prováděný svépomocí během pokládání nové dlažby v roce 1979 to nepotvrdil. Odhalil však celou řadu základů zdí. Zakončení staré boční lodi zhruba v místech dnešních sloupů dvoulodí se dalo očekávat, další zdi směřující kolmo k ní, a dělicí tak loď na dvě části však byly překvapením.³⁰⁾ Bohumil Samek z toho vyvodil funkční svázání jižní lodi s komturstvím, což se jeví jako logické vysvětlení.³¹⁾ Hovoří pro to nejen odkryté fragmenty zdí, ale i komunikační souvislosti v rámci celého areálu. Z komturství (dnešní fary) vedla lávka z patra na jižní část krucht (nynější točité schodiště na krucht v jižním dílu podkruchtí je mladší). Na jihu do boční lodi vede rovněž primární vstup, jehož profilace je totožná se vstupem na severu. Předpokládáme, že severní vstup ústící do náměstí sloužil především obyvatelům Hostěradic, jižní pak směřuje k budovám komendy. Někaká forma stavebního oddělení dvoulodí ostatně existovala ještě v roce 1789, jelikož farář žádal o povolení zbourání zdi mezi hlavní lodí a boční kaplí kvůli nedostatku světla na čtení.³²⁾ Mezilodní arkády k severní boční lodi jsou rozmístěny v podstatě pravidelně, kdežto směrem k jihu pilíře poněkud nelogicky neodpovídá-

jící svým protějškům, což opět potvrzuje výše popsanou domněnku o rozdílné funkci severní a jižní části kostela. Dosud nevyřešenou záhadu nabízí mezilodní pilíř oddělující hlavní loď od jižního dvoulodí. Oproti severní dvojici má totiž osmiboký tvar zakončený v šikmých plochách jehlancovými konzolami vynášejícími římsu. Na tu primárně navazují dva odsekané architektonické prvky směřující jak do hlavní, tak do jižní boční lodi. Mají podobu náběhu oblouku s patou členěnou přetínajícími se pruty (obr. 19). Architektonická konstrukce chórové přepážky patrně nepřichází v úvahu, jelikož prvky nekorelují s vítězným obloukem. Další možnost v podobě baldachýnů ciboriových oltářů zase v takovém místě nemá paralely.

Obr. 13: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, pohled z půdy jižní boční lodi na západní bazilikální okno.

Obr. 14: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, pohled z půdy severní boční lodi na bazilikální okno a renesanční (?) římsu nad ním.

S jistotou však lze říci, že oba ryze pozdně gotické prvky s přetínanými pruty jsou provázány se zdivem pilíře, čímž jeho stavbu datují až do doby kolem poloviny 15. století, kdy došlo k rozšíření jižní lodi (viz níže). Mezilodní arkáda zde patrně nahradila plnou zeď, což podporuje předpoklad o specifické funkci jižní lodi.

Kromě zdiva a okének v podkroví se z 13. století dochovaly zejména architektonické prvky presbytáře (obr. 15). Ten měl být nepochybně zaklenut dvěma poli křížové žebrové klenby, jak napovídají dochované konzoly a zkrácené přípory, stejně jako opěráky z vnějšku. Koutové konzoly mají podobu obrácených jehlanců zakončených mezičlánky s houbovitě podvinutým okrajem. Přízední přípory spočívají na podseknutém jehlanci a mají pětiboký profil. Sondáž však prokázala, že tvar přípor by mohl být druhotně pozměněn, jelikož pod omítkou se nachází cihlové zdivo.³³⁾ O původnosti pětibokých hlavic završujících přípory však není pochyb. Na severní stěně hlavic člení stylizované akanty zakončené nahoře boulovitým zavínutím, prostor mezi nimi vyplňují dubové listy (obr. 17). Jižní hlavice je nepravidelně porostlá dubovými ratolestmi (obr. 16). Výzdobné reliéfy hlavic jsou vytesány poměrně hrubě a mají daleko k naturalismu sochařství poloviny 13. století. Srovnatelné prvky nalezneme v blízkém okolí například v kostele Všech svatých v Moravském Krumlově, na což upozornil už Bohumil Samek.³⁴⁾ Nejen, že tento kostel postavili také němečtí rytíři, kteří zde měli

Obr. 15: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, presbytář.

Obr. 16: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, hlavice jižní přípory v presbytáři.

Obr. 17: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, hlavice severní přípory v presbytáři se sondáží.

Obr. 18: Moravský Krumlov, kostel Všech svatých, přípora v presbytáři, foto 2. čtvrtina 20. století (fotoarchiv NPÚ, ÚOP v Brně, inv. č. 14.721-M-17).

Obr. 19: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, konzola a odsekaný náběh oblouku (?) na východním pilíři oddělujícím hlavní loď a jižní dvoulodí, část směřující na jih.

Obr. 20: Oleksovice (okres Znojmo), kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled z presbytáře do hlavní lodi, foto 2. čtvrtina 20. století (fotoarchiv NPÚ, ÚOP v Brně, inv. č. 21.928-M-38/860).

Obr. 21: Olbramovice (okres Znojmo), kostel sv. Jakuba, pohled k východu (Č. Šíla, 1960; fotoarchiv NPÚ, ÚOP v Brně, inv. č. 45541).

komturství, ale dvěma poli zaklenutý, rovněž zakončený presbytář přímo odkazuje na hostěradický kostel. Krumlovské přípory mají podobné pětiboké hlavice, samotné dřívky přípory jsou však oblé, kamenné (obr. 18). V případě rozsáhlejší sondáže v Hostěradicích můžeme očekávat podobné řešení. V blízkém okolí pak stojí několik dalších kostelů z doby po polovině 13. století postavených patrně jednou stavební hutí, jejíž činnost předpokládáme i pro Hostěradice (obr. 20, 21).³⁵⁾ V presbytáři se nachází ještě dva architektonické prvky z 2. poloviny 13. století, jejichž současnou podobu ale poznamenaly mladší úpravy. Jedná se o jednoduchý sanktuář ve východní zdi a trojdílné sedile na jižní straně. Profilace sedile v podstatě odpovídá sedile v někdejší klášterní kostele cisterciáků v nedalekých Oslavanech, které je však datováno již do 1. třetiny 13. století.³⁶⁾ Srovnatelné stylové prvky je možné nalézt v širším kontextu západní Moravy (například v bazilice sv. Prokopa v Třebíči nebo klášterní kostele ve Žďáře nad Sázavou), ale i ve vzdálenějších lokalitách Čech, například v kostele Narození Panny Marie ve Vysokém Újezdě s hraněnými zkrácenými příporami a hlavicemi,³⁷⁾ a zejména v někdejší kostele německých rytířů v Chomutově, ačkoliv prvotřídní kvalita zdejší kamenické výzdoby je Hostěradicím vzdálená.³⁸⁾

Obr. 22: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, pohled z hlavní lodi k východnímu poli severní lodi s fragmentem nástěnné malby z doby před vložení pozdně gotické klenby.

Zastavme se ještě u jihovýchodní orientace kostela, která se zdá být s ohledem na sousední faru (komturství) a na ní navazující kapli nelogická. Jiná než východní orientace závěru kostela bývá vynucena již existující zástavbou, nebo nevyhovujícím terénem. V Hostěradicích takové vysvětlení neobstojí. Řada středověkých kostelů však byla orientována s ohledem na první paprsky světla dopadající na obětní stůl ve svátek svěťce, kterému byl chrám zasvěcen.³⁹⁾ Zásadní je znalost původního patrocinia kostela. Zasvěcení sv. Kunhutě se v Hostěradicích poprvé zmiňuje roku 1754

v dnes již nezachovalém pamětním nápisu na východní stěně jižní lodi.⁴⁰⁾ Svátek výročí svěcení kostela (Kirchtag) se zde v polovině 17. století slavil na sv. Ludmilu, tedy 16. září.⁴¹⁾ Neměl tak ke sv. Kunhutě žádnou spojitost, jelikož její svátek se odbývá na začátku března nebo v červenci (případně 9. září, ale pouze v bamberské a salcburské diecézi).⁴²⁾ V této souvislosti nabývá na významu poznámka Řehoře Wolného o zasvěcení celé komendy v Hostěradicích sv. Leonardovi (česky Linhartovi).⁴³⁾ Tento světec patřil od 12. století mezi oblíbené patrony zejména v německy mluvících oblastech, odkud se jeho kult šířil rovněž do českého a moravského pohraničí. Byl patronem sedláků a dobytka, ale i vězňů a nemocných.⁴⁴⁾ Z období středověku zůstala zachována řada svatolinhartských kostelů, u nichž pozorujeme stejnou jihovýchodní orientaci, jako v Hostěradicích. Patří mezi ně chrámy v Matějovci, kaple sv. Linharta v Hnanicích⁴⁵⁾ nebo kostel v Mušově s archeologicky doloženým kultem svěťce spojeným s votivními dary.⁴⁶⁾ V německy mluvících sousedních zemích najdeme totožně orientované kostely sv. Linharta například v dolnorakouských Oberstinkenbrunnu a Wartbergu nebo v Bad Sankt Leonhard in Lavanttal v Korutanech. Významným podpůrným argumentem linhartské tradice v Hostěradicích je zmínka o nově pořizované zpovědnici do kaple sv. Linharta roku 1924, kterou lze ztotožnit s jižním dvoulodím kostela.⁴⁷⁾

Kostel patrně nebyl dostavěn do konce 13. století a po celé následující století se na tom mnoho nezměnilo. Minimálně presbytář měl mít žebrovou klenbu, hlavní loď snad byla od počátku zamýšlena jako završená trámovým stropem, žádné stopy neukazují ani na plány zaklenout boční lodi. Výška původního kostela zůstává neznámá, jelikož koruna zdíva byla později ubourána a horní úseky stěn na půdě neobsahují kapsy po trámech stropu, ani jejich zazdění. V průběhu 14. nebo 15. století byl kostel vymalován nástěnnými malbami, ve fragmentu odkrytými roku 1906.⁴⁸⁾ Velmi široce pojaté datování je způsobené fragmentárním stavem poškozeného díla, jehož námětem bylo patrně Korunování Panny Marie, její Nanebevzetí nebo Kristovo Nanebevstoupení. Vidíme totiž dva anděly, jednoho stojícího s nápisovou páskou, druhého nad ním letícího, kteří bezpochyby doprovázeli hlavní výjev narušený přístavbou pilíře nesoucího pozdně gotickou klenbu (obr. 22).⁴⁹⁾

Obr. 23: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, stav nápisu „kunatel inceptor“ na severní fasádě věže v roce 1945 (E. Pössl, *Die Pfarrkirche zu Hosterlitz*, Wien 1945, seminární práce, Institut für Kunstgeschichte, Universität Wien).

POZDNĚ GOTICKÉ PŘESTAVBY

Na severním průčelí věže je zhruba ve výšce dvou metrů dnes již zčásti nečitelný nápis „kunatel inceptor“ doplněný letopočtem. Většina badatelů přebírala z důvodu špatné čitelnosti jeho první přepis uvedený Janem Petrem Cerronim jako „Kuna Te(mpl)(i) inceptor 1421“ a vročila tak počátek stavby věže ještě před rok 1425, kdy městečko s kostelem i komendou zpustošili husité.⁵⁰⁾ Fotografie nápisu přiložená k seminární práci o kostele v Hostěradicích, kterou v zimním semestru 1944/45 vypracovala Elfriede Pössl na vídeňské univerzitě, však ukazuje spíše na odlišnou interpretaci (obr. 23).⁵¹⁾ Třetí číslice by mohla být čtena také jako 5 či 7. Vzhledem k písmu a způsobu vytesání do kamene bychom o 50. letech 15. století mohli uvažovat v případě, že by nápis vznikl v Německu či Rakousku. Protože však předpokládáme, že na místě pracovala stavební huť a nebyl důvod nápisovou desku dovážet z ciziny, kloníme se k tomu, číst nápis jako 1471. Tomuto vročení počátku stavby věže by odpovídaly také další skutečnosti, jako například ne o mnoho výše (snad primárně) zazděný kámen s reliéfním letopočtem 1486 a také fragment prkna bednění na křížové klenbě druhého patra, dendrochronologicky datovaný do doby po roce 1478 (obr. 25).⁵²⁾ Kdo byl muž nesoucí ve středověku užívané osobní jméno Kunát (zdrobněle Kunátl), však zůstává nejasné. Snad se mohlo spíše než o zedníka jednat o zakladatele/obnovitele stavby, buď komtura nebo faráře, nebo představeného městečka.

Věž má neobyčejně silné zdi, do jejichž jihozápadního rohu je vloženo točité schodiště propojující jednotlivá patra. Začíná až v úrovni prvního poschodí nízkou chodbou završenou kamennými deskami, do které ústí jednoduchý pravoúhlý portál. Přístup k němu, stejně jako ke dvojici sedlových portálků do prvního patra věže, je z prostoru nad západním polem severní lodi (obr. 24). Ten je dosažitelný druhotným schodištěm se vstupem zvenku od severu, za jehož přístavbou se na vnějšku věže dochoval fragment kamenné kordonové římsy se zkosenými hranami. V literatuře se pracuje s dvěma variantami původního vstupu do patra – Hynek Rulišek předpokládal existenci dřevěného vnějšího schodiště počítajícího s obrannou funkcí věže,⁵³⁾ Bohumil Samek uvažoval o pokračování šneku původně až do sakristie.⁵⁴⁾ Předpokládáme, že

Obr. 24: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, vstupní místnost věže s patrně druhotně upraveným okénkem, upravo sedlový portálek vedoucí do prvního patra věže.

kostelní věž měla významnou funkci nejen pro kostel, ale i pro městečko, proto by vstup ze sakristie byl poněkud nevýhodný.⁵⁵⁾ Vstup v patře dostupný snadno odstranitelným přístupem zvenku se oproti tomu jeví logičtější i kvůli poloze sedlových portálků vedoucích do patra – ze šnekovitého schodiště by stejně bylo nutné přejít k nim vnějškem věže skrze nějakou formu vysutého arkýře.

Po odchodu řádu německých rytířů prošel kostel výraznými úpravami, které měly vést k jeho modernizaci i k funkčním změnám souvisejícím s tím, že kostel byl od této chvíle užíván již jen pro potřeby farnosti. Někdejší spojitost s budovami komendy byla poznamenána, jak již bylo řečeno, především jižní část chrámu, s kmenovou v patře propojená pomocí můstku a do závěru 15. století zřejmě využívaná především řádem. Přestavba interiéru kostela však započala patrně ještě za správy německých rytířů kolem poloviny 15. století rozšířením jižní boční lodi ve dvoulodí dělené dvojicí sloupů.⁵⁶⁾ Tehdy

rovněž probourali zeď oddělující jižní loď od hlavní a postavili polygonální pilíř vynášející oblouky arkády. Jižní prodloužení lodi v interiéru zakončuje nepravidelný závěr, který zvenku kryje mladší přístavba zaslepující rovněž dvojici původních okenních otvorů, jejichž zazdívky byly patrné po odbourání kůlny školy (obr. 26). Až kolem roku 1500, tedy po odchodu řádu, došlo k zaklenutí hlavní a severní lodi. K mohutným pilířům hlavní lodi a ke zdem oddělujícím ji od bočních lodí byly přistavěny pětiboké polopilíře nesoucí nesouměrnou síťovou klenbu hlavní lodi, jejíž žebra mají profil dvakrát vyžlabeného klínu. Síťová klenba pokryla rovněž severní loď, žebra také zde přímo zabíhají do obvodových stěn.

V následující pozdně gotické fázi byla do užší západní části jižní lodi vložena dvě pole hvězdicové a jedno pole křížové žebrové klenby (pole jsou nestejné velikosti) a dále zde byla vybudována kruchta průběžně probíhající všemi loděmi, přístupná točitým schodištěm z jižní lodi (obr. 27). Podkruchtí bylo v jižní části zaklenuto křížovou klenbou, v hlavní lodi síťovou a severní část byla sklenuta valeně. Do hlavní lodi se čelo kruchty otevírá dvojicí arkád spočívajících na sloupku s tordovaným dřikem na vysoké, ve spodní části pravouhlé, výše kruhové patce a s římsovou hlavicí. Na čelní straně je na hlavici osazen kamenný půlený kolčí štít s erbovním znamením pánů z Lipé – šikmo zkříženými ostrvami o šesti sucích. Pole je opatřeno recentním modrým nátěrem, ostrve zlatým (obr. 32). V podkruchtí jsou užita klínová žebra s jedním výžlabkem v okosení a vyžlabením uprostřed okosu, stejná jako v 2. a 3. poli jižní lodi (od západu). První (křížové) pole jižní lodi má žebra obdobná jako dvoulodí – jednou vyžlabená klínová. Žebra vybíhají přímo ze stěn, pouze na západní stěně proti sloupku je užita tříkrát odstupněná patka. V ní je také ukotvena kovaná trnož zpevňující sloupek. Na průnicích žebířů je osazeno sedm trilobů s plasticky vystouplým okrajem (jeden chybí) a dva silně poničené reliéfní maskarony. Je pravděpodobné, že triloby i maskarony byly barevně pojednány, dnes jsou pokryty silnou vrstvou nátěrů, z nichž poslední vrstva imituje mramor.

Obr. 25: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, první patro věže s klenbou dendrochronologicky datovanou po roce 1478.

Obr. 26: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, východní zeď jižního dvoulodí s dobře patrnými zazdívkami vyrovňávajícími polygonální závěr (H. Winklerová, 1990; fotoarchiv NPÚ, ÚOP v Brně, inv. č. 102 165).

Jihozápadní část kostela přitahuje pozornost svou výlučností v rámci prostoru kostelních lodí tím, že její klenba jako jediná nese skulpturní výzdobu. Nám se kromě nesporného estetického zážitku stala klíčem k hlubšímu pochopení části stavební historie kostela. Klenba západní části jižní lodi je nesena šesti půlválcovými příporami s maskarony a na východní straně, v místě přechodu do východní části s dvoulodím, dvěma konzolovitými příporami. Konzoly mají podobu mužských hlav dosti přízvučených oválnému tvaru. Při bližším pohledu je zřejmé, že žebra klenby a přípory na sebe přesně navažují – konzoly a krátký výběh žebíř byly vytesány předem a pak osazeny.

Nejvýchodnější konzola na jižní straně, nad jižním bočním vstupem, je ztvárněna jako mužská tvář s plnovousem s vysokou pokrývkou hlavy, patrně turbanem. Tato konzola je vyšší než ostatní. Jejím protějškem je konzola muže s nestejně nakroucenými kníry (nahoru a druhý dolů). Následují konzoly, jejichž pozice je již blízko parapetu krucht. Jižní konzola má opět podobu muže s výraznými kníry zakroucenými vzhůru (obr. 28) a severní představuje muže, který má palce položené na tvářích a ukazováčky v ústech (obr. 29). Nad těmito konzolami jsou v místech, kde se na ně napojují žebra, umístěny plastické štítky s kamenickými značkami. Na jižní straně je to španělský štít s vystouplým okrajem a plastickou značkou ve tvaru kříže zasazeného mezi (diagonálně) vzhůru směřující ramena s kónicky rozšířenými konci, heraldicky levé břevno je zalomeno směrem dolů. Ští-

tek nad severní konzolou je plochý a je v něm vytesána značka tvaru Y, ze svislé nohy vystupuje v horní části (heraldicky) vpravo dolů zahnutá skoba, ze spodního konce vybíhá vlevo vzhůru obloukově prohnuté rameno. Značka má přesné hrany a mírně kónicky rozšířené konce.⁵⁷⁾ Poslední maskaronové konzoly jsou osazeny v koutech při západním závěru lodi. Mají podobu tváří s širokými nosy a mandlovitými očima, tváře jsou lemovány kápí či šátkem. Konzoly jsou polychromované, avšak je nepravděpodobné, že by se jednalo o originální úpravu, obzvlášť inkarnát na sobě nese stopy sladění s mramorováním okolních žebíř. Další výzdoba je situována na průnicích žebíř. Na východním poli ve vrcholu křížové klenby je osazen plasticky zdobený terčík s nečitelným motivem (tvář?). Na prostředním poli – s hvězdíkovou klenbou – je uprostřed španělský půlený štít s probranými boky, na něm Kristův monogram IHS provedený plasticky v majuskule, nad trigramem je

vlnovka. Okolo něj jsou osazeny čtyři kolčí štítky s následujícími znaky: hvězda, zkřížené ostrve, profilovaný kříž (?), nejasný námět (rak?).⁵⁸⁾ Uprostřed západního klenebního pole (nad kruchtou) je španělský půlený štít s probranými boky, na něm humanistickou majuskulou nápis MARIA. Okolo na východní straně reliéfní (ženský) maskaron, kolčí štít s pětistlouhovou růží, prázdné místo, reliéfní (mužský) maskaron. Žebra i štíty jsou opatřeny silnou vrstvou načervenalého nátěru imitujícího mramor, která znesnadňuje identifikaci jednotlivých námětů.

Skulpturní výzdobě jižní lodi doposud nebylo věnováno příliš pozornosti. Petr Cerroni i Řehoř Wolny pouze (poněkud zjednodušeně) konstatovali, že se zde na svornících nacházejí erby pánů z Lipé.⁵⁹⁾ Autoři příslušného hesla v *Georg Dehio Handbuch* mínili, že pozdně gotická přestavba kostela probíhala mezi roky 1471 a 1486, jak usoudili z datace na kamenných deskách na věži (jako jediní četli údaj na níže osazené desce tímto způsobem). Domnívali se, že úprava jižní lodi s maskaronovými konzolami by mohla být dílem Mikuláše ze Sedlešovic.⁶⁰⁾ Hynek Rulíšek podrobně popsal klenební vzorce i žebra a povšiml si erbovní výzdoby. Pozdně gotickou přestavbu kostela zařadil do doby, kdy panství spravoval Pertold z Lipé s manželkou Alžbětou z Kravař, jelikož v jednom z erbů spatřoval kravařský znak zavlnuté střely. Její začátek spojil s druhou datací na věži – rokem 1486.⁶¹⁾ Bohumil Samek si povšiml výzdoby, ale podrobněji se jí nezabýval, pouze poukázal na (domnělou) podobnost kamenické značky na klenbě se značkou na almužním sloupku

Obr. 27: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, pohled do západní části jižní lodi.

(dříve boží muce) v předsíni kostela. Zmiňovanou část stavby a kruchtu datoval do druhého až třetího desetiletí 16. století.⁶²⁾ Petr Kroupa se podrobně zabýval popisem klenebního systému a tvarosloví žeber a také se zaměřil na přítomnost reliéfní kamenické značky. Upozornil, že patřila kameníkovi, který pracoval od roku 1535 v Doubravníku, kde v roce 1541 signoval kazatelnu. V Hostěradicích měl podle jeho názoru pracovat před rokem 1535. V této době zde měla být zaklenuta tři jižní pole, postavena kručhta a též sklenuta hvězdicová klenba v přízemí věže (sakristie).⁶³⁾

Konzoly spojené se štítky s kamenickými značkami (takřka na dosah z krucht, štítky osazené ve výši očí návštěvníka) byly bezpochyby užity jako prostředek sebe prezentace stavebníků chrámu. Zatímco ve 14. i 15. století autoři uměleckých děl vystupovali z anonymity jen výjimečně a užití kamenické značky ve smyslu autorského podpisu je poměrně vzácné, v 16. století se s ním setkáváme již často. Jak již upozornil Petr Kroupa, značku v podobě kříže vyrůstajícího ze vzhůru směřujících břev s jedním zalomením vlevo najdeme v kostele v Doubravníku. Vyskytuje se zde na portálech, ostění okna, soklech, schodišti i obloucích krucht. Za její významné postavení můžeme považovat umístění na vnějším opěráku s (iniciálním) letopočtem 1535 a především v reprezentativní podobě na konzole kazatelny datované rokem 1541. Zde je značka prezentována jako rozměrná, plastická, ve štítku

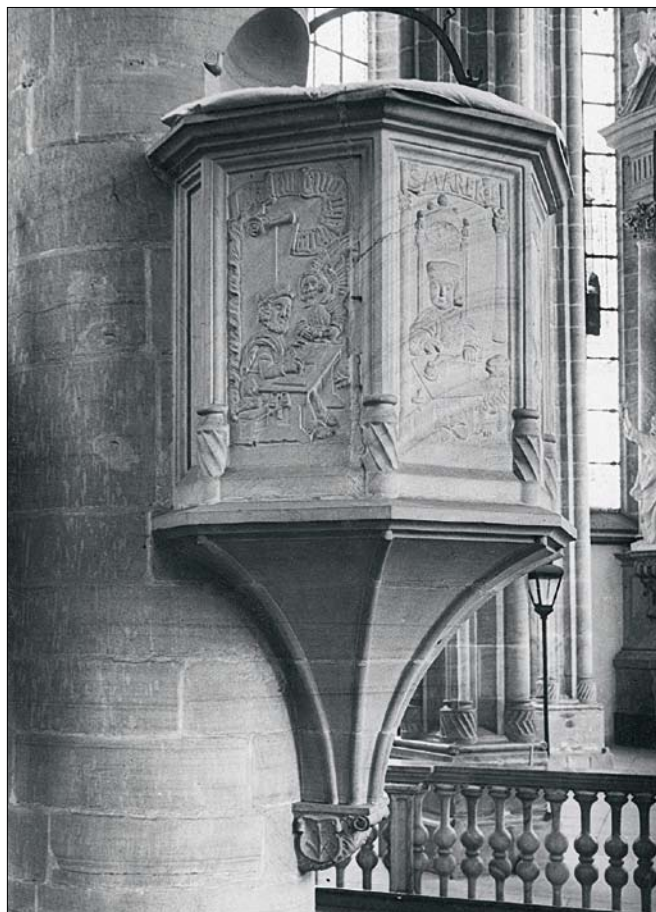

Obr. 28: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, jižní konzola s kamenickou značkou na hranici krucht a jižní boční lodi.

Obr. 29: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, severní konzola s kamenickou značkou na hranici krucht a jižní boční lodi.

se zavínutými okraji (obr. 30). Z výskytu a četnosti (značka je možno nalézt nejméně třináctkrát) na rozdílných místech vyplývá, že vlastník značky se v Doubravníku vyskytoval po celou dobu stavby (1535–1557).⁶⁴⁾ Umístění značky na štítu a na konzole ukazuje, že se jednalo o mistra nebo werkmistra.⁶⁵⁾ S uvedenou značkou se setkáváme také v Brně na kostele sv. Jakuba. Zde se nachází na vnějším parapetu čtvrtého severního okna (od západu, vedle Pilgramovy předsíně). Je hluboce tesaná a svou velikostí (8 × 9 cm) se odlišuje od ostatních značek nalezenných na tomto kostele, jejichž průměrné rozměry jsou 4–5 × 2–4 cm.⁶⁶⁾ I zde ji můžeme díky výraznému umístění a velikosti považovat za mistrovskou značku.⁶⁷⁾ Zatím však není možné s jistotou říci, zda pochází z roku 1502, kdy Anton Pilgram zahájil stavbu severní strany trojlodí, nebo z oprav kostela po požáru v roce 1515. Obdobnou značku August Prokop zaznamenal na Židovské bráně v Brně. Vnější hrotitý portál dnes již zbořený brány byl rámován pravouhlou edikulou, nad kterou bylo osazeno sedm

Obr. 30: Doubravník (okres Brno-venkov), kostel Povýšení sv. Kříže, kazatelna s kamenickou značkou na konzole (V. Dufka, 1931; fotoarchiv NPÚ, ÚOP v Brně, inv. č. 10078 M29-362)

mužských hlav, jimž z temene vybíhala dvakrát vyžlabená klínová žebra nesoucí vlys z protínajících se obloučků. V jejich vrcholech byly malé svorníky, z nichž druhý zprava nesl Pilgramovu značku a druhý zleva další mistrovskou značku ztotožnitelnou se značkou na výběhu žebra u jižní konzoly v Hostěradicích.⁶⁸⁾ A. Prokop ji přiřkl hlavnímu pomocníkovi mistra Pilgrama.⁶⁹⁾ Na základě zkušeností badatelů, kteří se zabývali kamenickými značkami a prověřovali přesnost Prokopových kreseb, není možné jeho záznamy nekriticky přebírat.⁷⁰⁾ V našem případě se ale ztotožnění se značkou v Hostěradicích zdá možné. Znamenalo by to, že Pilgramův pomocník, který s ním spolupracoval na kostele sv. Jakuba i Židovské bráně, byl činný také na úpravách kostela v Hostěradicích. Konzoly v Hostěradicích a na Židovské bráně navíc pojí zajímavé koncepční analogie. V obojím případě se jedná o skupinu čistě mužských hlav,

je přítomna hlava muže s turbanem a plnovousem, hlava muže s prsty v ústech a mužská tvář s knírem. Koutové konzoly byly u Židovské brány vyhrazeny šklebícím se bláznům v kapucích s kravskými ušima, v Hostěradicích jsou kouty střeženy mužskými tvářemi s karikovanými rysy zahalenými v kapucích.

Donedávna byl všeobecně akceptován názor Karla Oettingera, že konzola na Židovské bráně, nad kterou byl štítek s Pilgramovou kamenickou značkou a v nápisu na kladí jeho jméno, je jeho autoportrétem a tvář pod druhým štítkem se značkou zachycující muže se vzhůru zakrouceným knírem a rozdvojenou bradou je rovněž autoportrétní.⁷¹⁾ Dle současného stavu poznání je však třeba vyloučit minimálně tezi o vlastní podobizně Antona Pilgrama, neboť Pilgram nebyl sochařem a v Brně působil pouze jako architekt, projektant a vedoucí staveb.⁷²⁾ U konzoly v podobě mužské hlavy s knírem je třeba poukázat na fyziognomickou podobnost s hostěradickou konzolou a přítomnost shodné kamenické značky.

I u druhé značky, tesané nad podobiznou muže s roztaženými ústy, spatřujeme některé podobné souvislosti. Také ji můžeme najít v kostele v Doubravníku, konkrétně na druhém severním a pátém jižním pilíři (od západu).⁷³⁾ Zde se svým rozměrem nevymyká ostatním značkám. Ve významnější pozici se objevuje na čele stupňů kazatelny kostela sv. Jakuba v Brně poblíž nápisu s iniciálami a datem 1526/27 (obr. 31).⁷⁴⁾ Zde je značka provedena reprezentativním způsobem, v dobře viditelné pozici, rozměrná, hluboce tesaná s jasnými okraji a kónicky rozšířenými konci. Ve svatojakubském kostele se nachází ještě na dalších místech – na šnekovém schodišti na chór, západním portálu, v interiéru u čtvrtého okna na severní straně (zrcadlově obráceně). Způsob provedení i umístění ukazuje, že se jedná o mistrovskou značku.

Další vodítko k bližšímu poznání této stavební úpravy hostěradického kostela je umístěno na klenbě v podobě

Obr. 31: Brno, kostel sv. Jakuba, kamenická značka na kazatelně.

Obr. 32: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, sloupek s erbem pánů z Lipé vynášející kruchtu hlavní lodi.

erbovních štítků. Přestože se nám nepodařilo rozklíčovat všechny symboly, za podstatné pro časové zařazení této etapy považujeme výskyt erbu zkřížených ostrvů a erbu s hvězdou. Erby patří Janovi III. z Lipé a jeho manželce Marianě ze Šternberka. K přestavbě západní části jižní lodi tedy mohlo dojít nejdříve po jejich sňatku, jehož datum neznáme, ale víme, že k němu došlo nejpozději roku 1524.⁷⁵⁾ Ten můžeme považovat za terminus post quem.

Shrneme-li poznatky vyplývající ze zkoumání výzdoby západní části jižní lodi, můžeme říci, že stavbu vedl werkmistr (s kamenickou značkou ve tvaru kříže vyrůstajícího ze vzhůru směřujících břeven s jedním zalomením vlevo) dříve činný v Brně u kostela sv. Jakuba a na Židovské bráně. Zatímco v Brně vystupoval v pozici mistra, v Hostěradicích a později v Doubravníku již jako tzv. magister operis (projektant a stavbyvedoucí v jedné osobě). Políra (zástupce) mu v Hostěradicích dělal kameník (prokazující se značkou tvaru Y, z nějž směrem dolů směřuje skoba a rozšířeného obloukově prohnutým ramenem), který s ním spolupracoval nejspíše již na chrámu sv. Jakuba v Brně a později na kostele v Doubravníku. O jejich rozdílném postavení jasně vypovídá podání značek, kdy hierarchicky vyšší je značka v basreliéfu a značka pouze tesaná jí je podřízená. Hostěradická stavba mohla začít nejdříve po roce 1526, kdy polírovu značku nacházíme na kazatelně sv. Jakuba, a měla být ukončena do roku

Obr. 33: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, kazatelna.

1535, kdy se oba kameníci přesunuli na stavbu do Doubravníku.

Přítomnost erbů na klenbě jižní lodi bychom v tomto případě neměli vnímat jen jako učinění za dost zvyku umisťovat erby panstva na veřejné budovy,⁷⁶⁾ ale můžeme ji dát do souvislosti s tím, že Hostěradice byly věnným majetkem manželek pánů z Lipé. O erbech Janových rodičů, které dnes druhotně najdeme na průčelí radnice, se zmíníme ještě dále, na radnici jsou také (na portálku v horní síni spolu s letopočtem 1620) erby Pertolda Bohobuda z Lipé a jeho manželky Marie Zárubové z Hustířan.⁷⁷⁾ Jižní část chrámu mohla být vrchností zvláštním způsobem dotována, případně výhradně užívána. V této souvislosti je třeba také zmínit, že kromě stavebních úprav po odchodu německých rytířů došlo rovněž ke konfesijním změnám. Páni z Lipé byli v 1. polovině 16. století členy Jednoty bratrské, zároveň však je možné říci, že vyznávali obecně křesťanské náboženství a vůči vyznání poddaných byli tolerantní.⁷⁸⁾ Na jejich panství se tak mohli usadit například novokřtenci, kteří zde v roce 1526 „se svolením šlechty“ uspořádali velké setkání.⁷⁹⁾ Ve farnosti měli být nekatoličtí kněží od 30. let 16. století,⁸⁰⁾ je však možné, že se střídali s katolickými duchovními, jak tomu bylo i na jiných místech.

Z doby, kdy kostel nesloužil katolickému ritu, pochází kazatelna při prvním pilíři od východu na severní straně

(obr. 33). Kazatelna je kamenná, bez povrchové úpravy, oktogonálního půdorysu a spočívá na projmuté podnoží ukotvené v hranolovém podstavci. Podnož je členěna klínovými žebry, která přecházejí na plný parapet a dělí ho na čtyři stejná a jedno poloviční pole. Jejich výplně jsou protnuty trojlaločnou kružbou zasazenou v kýlových obloucích, nad kterými je na jihozápadní straně osazena dvojice prázdných kolčích štítků. Uprostřed výplně jsou zavěšeny mladší oválné dřevěné kartuše s reliéfy čtyř evangelistů. Parapet je završen profilovanou římsou. Kazatelna je přístupná ze severní strany zděným omítaným schodištěm s kovaným zábradlím, které bylo doplněno později, jak jasně ukazuje přerušení parapetu na severní straně. Na východní straně jsme zase zaznamenali druhotně doplněné panelování. Domníváme se, že původně se na kazatelnu vstupovalo po visutém schodišti obtáčejícím pilíř z východní strany, které bylo (snad z důvodu umístění lavic) zrušeno a kazatelna mírně pootočená. Nejstarší zprávu o jejím vzhledu nacházíme u Cerroniho, který popisuje, že na kazatelně je erb pánů z Lipé a Zahrádeckých ze Zahrádek, kteří kdysi vlastnili nedalekou ves Višňov. K textu připojil i nákras erbů a přepis textu z 5. kapitoly 1. listu apoštola Jana „*Jesus Christus ist der wahrhaftige Gott und das ewige Leben. Kindlein, hütet euch vor den Abgöttern!*“, který měl být na kazatelně napsán a svým důrazem na potírání modloslužby ukazoval na protestantskou orientaci zadavatele.⁸¹⁾ Zda druhý jmenovaný erb opravdu patřil Zahrádeckým ze Zahrádky je otázkou, pravděpodobněji se zdá, že na něm byl erb některé z manželek pánů z Lipé. Kazatelna prošla v roce 1817 rozsáhlou obnovou hrazenou z odkazu zemřelého měšťana Leopolda Ullmanna.⁸²⁾ Její tehdejší podoba snad byla zachována zhruba do poloviny 20. století, kdy ji známe z fotografií.⁸³⁾ Na nich je nad kazatelnou dřevěná empírová stříška s vázou ve vrcholu, povrch kazatelny je opatřen nátěry imitujícími mramor a ve vpadlých polích jsou medailony s portréty evangelistů. Schody jsou lemovány plným parapetem s panelováním. Přes špatnou čitelnost fotografie se zdá, že levý erb v té době nesl jinou symboliku (roh?). K razantnímu očištění kazatelny došlo až v 80. letech 20. století.

OD RENESANCE PO SOUČASNOST

Pozdně gotické přestavby vrcholící v době patronátu moravskokrumlovských pánů z Lipé kontinuálně pokračovaly do renesance. Věž byla s velkou pravděpodobností dokončena po roce 1500, jelikož pod hodinami se ještě na začátku 19. století nacházel alianční erb pánů z Lipé a Pernštejnů náležející Jindřichovi IX. a jeho ženě Bohun-

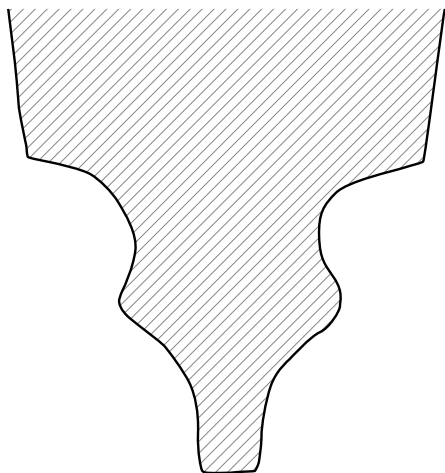
Obr. 34: Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, nejvyšší patro věže s patrnou dostavbou v poslední čtvrtině 16. století.

ce, rozené z Pernštejna (svatba roku 1500, Jindřichova smrt 1513).⁸⁴⁾ Vysoká zděná jehlancová helmice ji završila patrně až roku 1582, podle letopočtu na korouhvičce s erbem pánů z Lipé, která ji zakončuje. Helmici původně doplňovala čtveřice menších jehlanců v nárožích, jak informuje popis z roku 1804.⁸⁵⁾ Nejstarší dochovaný zvon ulil roku 1606 konvař Lukáš.⁸⁶⁾ Roku 1619 městečko včetně kostela vyhořelo, jak informuje pamětní nápis zachovaný v budově radnice.⁸⁷⁾ Patrně až po této tragédii proběhla velká přestavba kostela, která zčásti proměnila jeho podobu. Presbytář se dočkal zaklenutí dvěma poli valené klenby s párovými styčnými výsečemi s hranami vytaženými do hřebínků. Ty se stýkají v mohutných kruhových svornících, jeden má podobu vějíře, druhý rozety a mezi nimi se ještě nachází hvězda.⁸⁸⁾ Stejně motivy nacházíme na pozdně renesančních stavbách blízkého okolí – v kostele Nejsvětější Trojice v Běhařovicích z konce 16. století,⁸⁹⁾ na zámku ve Slatině z roku 1602⁹⁰⁾ a rovněž na vzdálenějším, avšak nedochovaném kostele sv. Václava v Bítově z podobné doby.⁹¹⁾ Spolu se zaklenutím presbytáře kostel pokryly nové vnější sgrafitové omítky s jednoduchými psaníčky. Ve fragmentu jsou dochovány na jižní straně věže skryté barokním krovem, další zbytky se nachází pod nynějšími omítkami na presbytáři a patrně i jinde.⁹²⁾ Na několika místech v kostele jsou použity jako stavební materiál renesanční kuželky (zčásti je jimi vyzděn hlavní oltář), později posloužily také jako závaží ke zvonům a na oltářní stůl v kapli u fary. Poloreliéfní charakter kuželek nabízí jejich hypotetické primární umístění jako součástí poprsné kruchty či oratoře, ale vyloučit nelze ani využití kolem věžní helmice.

Dnešní podoba kostela je zejména z vnějšku výsledkem četných úprav v 18. století. Krov nad trojlodím dendrochronologie datovala k roku 1718.⁹³⁾ V této době průčelí získala volutové štíty vzniklé nastavením starších štítů, na kterých jsou dobře patrné otisky nižšího krovu. Ten mohl být ještě pozdně gotický a završoval pouze hlavní loď,

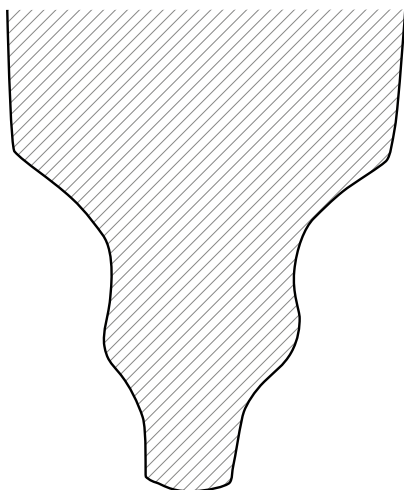
I žebro hlavní loď

0 1 2 4 8 cm

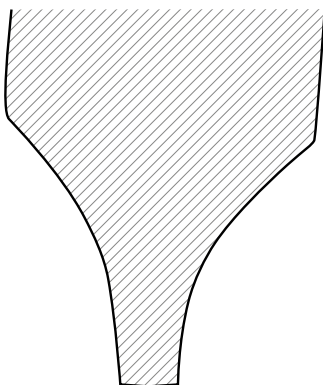
II žebro severní lodi

0 1 2 4 8 cm

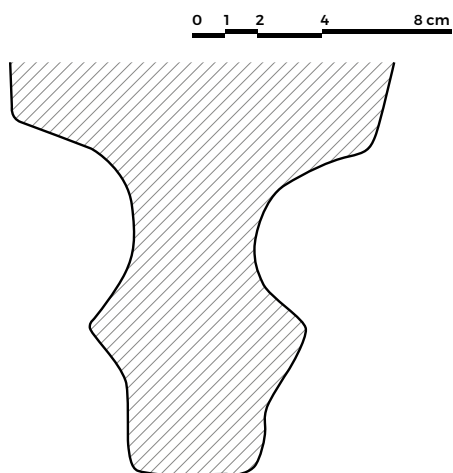
III žebro jižní kruchta

0 1 2 4 8 cm

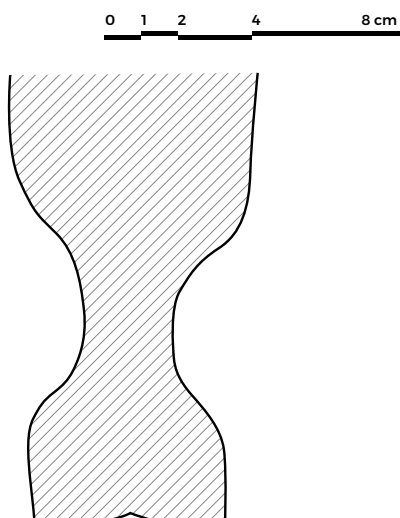

Obr. 35 (s. 93–96): Hostěradice, kostel sv. Kunhuty, profilace kamenických prvků kostela (kresba M. Kruntorád, zpracování J. Stýblo, NPÚ, ÚOP v Brně).

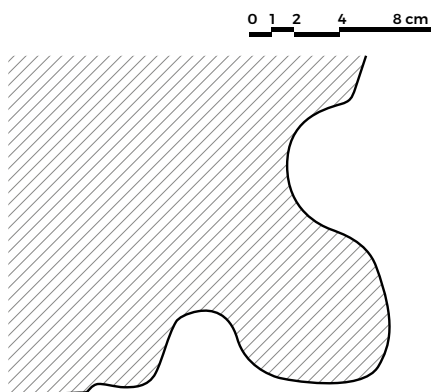
IV. žebro sakristie

V. žebro podkruchti hl. lodi

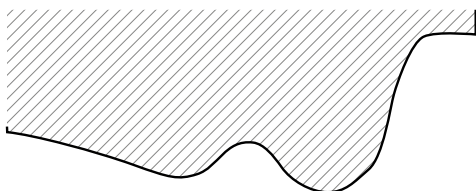

VI. sedile, levý okraj

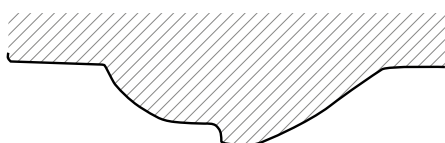
VII. výklenek za oltářem, levé ostění

0 1 2 4 8 cm

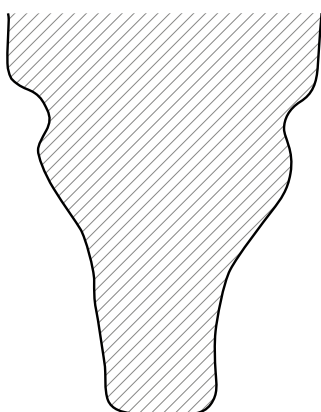
VIII. okénko v předsíni 1. patra věže, profil ostění

0 1 2 4 8 cm

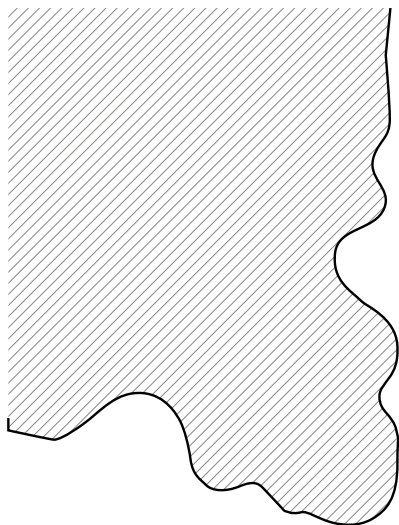
IX. zasedlé okno v jižní kruchtě, střední prut

0 1 2 4 8 cm

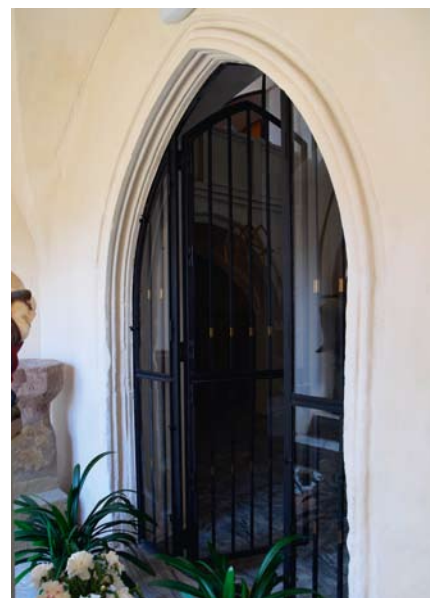
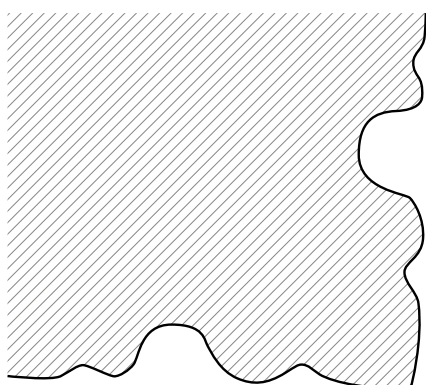
X. severní vstup

0 1 2 4 8 cm

XI. jižní vstup

0 1 2 4 8 cm

jelikož nad bočními loděmi stály samostatné pultové střechy, jak ukazují zbytky štukové římsy na severní a jižní vnější zdi hlavní lodi, pod které byly krokve pultu opřené. Nad západní částí jižní boční lodi doposud stojí pultový krov nezávislý na hlavním krovu, datovaný však až do let 1736–1737.⁹⁴⁾ Blíže nespecifikovaná velká oprava kostela proběhla ještě roku 1754, jak informuje pouze z fotografie známý pamětní nápis na východní stěně severní lodi.⁹⁵⁾ Tehdy mohla vzniknout právě tato zeď, za níž se nachází přístup do věže, kam je zeď vsunuta na spáru s omítkou. Snad právě odtud, z východního konce severní lodi, vedl původní vstup do věže přímo otevřený do lodi. Do roku 1754 bychom pak mohli datovat i nové schodiště do patra věže přístupné zvenku. V polovině 18. století vznikla s velkou pravděpodobností i dvojice předsíní (pokud nebyly přistavěny již v předcházejícím století) a po schodišti na

věž i s ním sousedící márnice s později zazděným vstupem do kostela. Podobně nejistou zůstává i datace okenních otvorů v lodích, které ale také spíše korespondují s barokními úpravami kostela. Na konci 80. let 18. století došlo k vybourání zdi mezi hlavní lodí a bočním dvoulodím, jak již bylo zmíněno výše.⁹⁶⁾

Od počátku 19. století máme dochovány ucelenější písemné prameny, z nichž plynou velké snahy o vylepšování kostela farářem Václavem Wolakem. Peníze ušetřené a získané z odkazů použil na renovaci vnitřního vybavení, ale i pořízení nového hlavního oltáře roku 1805. Dlouhodobě se snažil prosvětlit presbytář novými okny (vznikla trojice nových vysokých oken, z nichž východní je nyní opět z velké části zazděné) a opravoval střechu.⁹⁷⁾ Oratoř při jižní straně presbytáře, přístupná nově proraženým lomeným portálkem, byla postavena roku 1862, jelikož

sakristie trpěla vlhkostí a nebylo kde uchovávat kostelní prádlo a liturgická roucha.⁹⁸⁾ Nová šamotová dlažba ze Šatova byla pořízena v roce 1902 a čtyři roky nato proběhla kompletní obnova interiéru spojená s osekáním části omítek a novou dekorativní výmalbou od Franze Ballona z Brna.⁹⁹⁾ Úpravy v nejvyšším patře věže spojené s pořízením nových hodin, žaluzií a hodinových ciferníků provedl zedník Adalbert Lausch, který se podepsal na betonovém záklenku otvoru pro jeden z ciferníků. V roce 1928 se po úderu bleskem zřítla část helmice věže, jejíž opravu rok poté řídil moravskokrumlovský stavební mistr Artur Poschka.

Další výmalba kostela v roce 1952 se zaměřila na kompletní obnovu malířem Josefem Sychrou, který zhotovil nové figurální scény nad vítězným obloukem a nad křtitelnicí (východní stěna severní lodi). Obnovil rovněž iluzivní malbu na žebrech – starou oškrabal a zjistil, že na 40 % žeber je zhotoveno ze štuky, proto všechna sjednotil imitací kamene.¹⁰⁰⁾ Bez zajímavosti není informace z roku 1955, kdy proběhl pokus nalézt skryté dutiny v kostele pomocí virgule. Ukázalo se, že případné prostory pod podlahou lze hledat v jižní a hlavně v severní boční lodi. Víme, že v kostele si zřídili kryptu Jankovští z Vlašimi, kterým patřilo blízké panství Skalice přifařené pod Hostěradice; měla by však být uprostřed kostela a obsahovat ostatky osmi osob.¹⁰¹⁾ Současný vzhled interiéru kostela je výsledkem úsilí faráře Františka Cahy, který v Hostěradicích působil v letech 1974–2000. Ten roku 1978 nechal zazdít boční vchod z někdejší márnice na severu, následujícího roku se pustil do celkové výměny dlažby v kostele za mramorovou. Tehdy nalezené náhrobníky byly deponovány do severního podkruchtí. V roce 1980 došlo k oddělení jižního dvoulodí, používaného jako zimní kaple, prosklením v železném rámování podle návrhu Augustina Žlábká. Rub klenby presbytáře a jižního dvoulodí v roce 1981 zpevnila betonová skořepina.¹⁰²⁾ Tím na dlouhou dobu veškeré práce v kostele skončily.

ZÁVĚREM

Kostel sv. Kunhuty v Hostěradicích patří ke stavbám se složitou stavební historií, navíc zčásti zastřenou nevhodnými úpravami ve 2. polovině 20. století. O to cennější jsou všechny dílky skládačky, které pomohou objasnit celek historie kostela. Ve studii jsme se snažili jich předložit několik. Na mnoho otázek však chybí dosud odpovědi a nezbývá než hledět s nadějí do budoucna k plánované velké rekonstrukci kostela, která jistě řadu z nich dokáže vyřešit. Potenciálně zajímavé se jeví hlavně poznání předpokládané obranné funkce kostela. Pro tu sice nacházíme jisté indicie, prozatím se ale nedaří je věrohodně spojit do logické interpretace.

Průzkum kamenických značek pomohl odhalit další střípek z mozaiky skládající obraz stavební činnosti na jižní Moravě v období pozdní gotiky. Vzhledem k tomu, že u jedné a té samé značky se většinou vyskytuje základní i převrácená forma a že se předpokládá její drobné obměňování v rámci jejího předávání (například vícero dědicům),¹⁰³⁾ je možné, že se nám v budoucnu podaří odhalit další souvislosti. Například co se týče hostěradické werkmistrovské značky a značky kameníka Petra Rieda,

který sídlil v Brně v polovině 16. století a jehož značka byla shodná, pouze stranově obrácená,¹⁰⁴⁾ či výrazné kamenické značky na pastoforiu v Jemnici-Podolí, která se od hostěradické werkmistrovské značky liší jen dolu prodlouženým pravým břevnem.

Ukázalo se, že na podobu kostela měla kromě řádu německých rytířů vliv i zdejší šlechta (zejména moravskokrumlovští páni z Lipé) a hostěradická městská rada s měšťany, která spravovala kostelní věž. Chrám je tedy dokladem změn ve správě farnosti i proměn jeho funkce. Od řádového a farního kostela přes městský kostel pod protestantskou správou po katolický děkanský chrám ovlivněný vyhnáním německy mluvících obyvatel roku 1945 a v dobré víře svépomocí prováděnými opravami na konci 20. století. Naše studie má ambici stát se novým impulzem zájmu o kostel a spolu se stavebněhistorickým průzkumem, kterému předchází, rovněž podkladem pro jeho památkovou rekonstrukci.

Tato práce vznikla v rámci plnění výzkumného cíle NPÚ Nemovité památky v ČR, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury ČR na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.

MGR. MATĚJ KRUNTORÁD, PH.D. (ORCID 0000-0003-4772-6864), MGR. KLÁRA KOMOSNÁ (ORCID 0009-0007-4530-5990) –
NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV,
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVIŠTĚ V BRNĚ,
NÁMĚSTÍ SVOBODY 8, 601 54 BRNO
KRUNTORAD.MATEJ@NPU.CZ,
KOMOSNA.KLARA@NPU.CZ

POZNÁMKY

- 1) Prvním dílčím výsledkem je operativní průzkum budov fary: *M. Kruntorád – K. Komosná – J. Stýblo*, OPD fary v Hostěradicích Brno 2021, uloženo v archivu map a plánů Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Brně (dále jen NPÚ, ÚOP v Brně), sign. 4-4-18383.
- 2) Významné znejasnění stavebních dějin kostela přineslo statické zabezpečení klenby presbytáře a jižního dvoulodí betonovou skořepinou v roce 1981, stejně jako položení nových podlah roku 1979. V jižním dvoulodí během výměny podlahy sice proběhl archeologický výzkum, ovšem bez nálezové zprávy a pouze s dílčí fotodokumentací. Viz Farní kronika uložená v Římskokatolické farnosti Hostěradice, psaná na základě starších pramenů od roku 1789; fotodokumentace uložena ve fotoarchivu NPÚ, ÚOP v Brně.
- 3) *H. Rulíšek*, Stavby komendy řádu německých rytířů v Hostěradicích. Diplomová práce, Seminář dějin umění, Univerzita J. E. Purkyně. Brno 1965, rkp; *týž*, Die Kirche der hl. Kunigunde in Hostěradice, in: Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university 19–20, F 14–15, Brno 1971, s. 129–142.
- 4) *B. Samek*, Umělecké památky Moravy a Slezska 1 (A–I). Praha 1994, s. 530–533.
- 5) *PK [P. Kroupa]*, Řádový a farní kostel sv. Kunhuty, komendy německých rytířů v Hostěradicích, in: K. Chamonikola ed., Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. II. Brno. Brno 1999, s. 106–108.
- 6) Diecézní archiv Biskupství brněnského, fondy Biskupská konsistoř Brno a Děkanský úřad Hostěradice; cenné informace nabídl rovněž na faře v Hostěradicích uchovávaná kronika římskokatolické farnosti.
- 7) Fotoarchiv NPÚ, ÚOP v Brně.
- 8) CDB III/1, s. 200, č. 162: „*parrochia Hostradiz cum omnibus sibi atinentiis*“; *L. Jan*, Bratři špitálu Panny Marie v českých zemích 1204–1411. Tišnov 1995, s. 13.
- 9) *Ij [L. Jan]*, Hostěradice (Znojmo). Bývalá komenda řádu německých

- rytířů při farním kostele sv. Kunhuty, in: D. Foltýn ed., Encyklopedie moravských a slezských klášterů. Praha 2005, s. 307.
- 10) G. Wolny, Markgrafschaft Mähren. Topographisch, statisch und historisch geschildert. Band III. Znaimer Kreis. Brünn 1846, s. 316.
 - 11) K. Kuča, Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 2 (H-Kole). Praha 2000, s. 216–220; *lj [L. Jan]*, o. c. v pozn. 9, s. 307.
 - 12) L. Jan, o. c. v pozn. 8, s. 19.
 - 13) F. Graus, Dějiny českomoravského lidu v Čechách v době předhusitské II. Praha 1957, s. 450; edice účtů viz J. Hemmerle, Die Deutschordens-Ballei Böhmen in ihren Rechnungsbüchern 1382–1411. Bonn 1967, s. 47.
 - 14) F. Graus, o. c. v pozn. 13, s. 479.
 - 15) Tamtéž, s. 479–480.
 - 16) Tamtéž, s. 450, 479.
 - 17) L. Jan, o. c. v pozn. 9, s. 308.
 - 18) L. Jan, Zkáza českomoravské bailie řádu německých rytířů, Časopis Matice moravské 117/2, 1998, s. 390.
 - 19) L. Jan, o. c. v pozn. 9, s. 308.
 - 20) M. Plaček, Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha 2007, s. 237.
 - 21) L. Jan, o. c. v pozn. 18, s. 390.
 - 22) K. Kuča, o. c. v pozn. 11, s. 218–219.
 - 23) Farní kronika uložena na faře v Hostěradicích.
 - 24) M. Kvardová, Soubor sepulkálních památek z 16. a 17. století v kostele sv. Kunhuty v Hostěradicích, Studia historica Brunensia 62, č. 1, 2015, s. 433.
 - 25) Farní kronika uložena na faře v Hostěradicích; K. Kuča, o. c. v pozn. 11, s. 219.
 - 26) B. Samek, o. c. v pozn. 4, s. 530.
 - 27) První z domků byl zbořen roku 1919, viz Diecézní archiv Biskupství brněnského, fond Biskupská konsistoř Brno, karton 1475, sign. H 5, inv. č. 5348, Hostěradice 1792–1949; ostatní domy zbořeny krátce po konci 2. světové války, škola až roku 1994.
 - 28) H. Rulíšek, 1965, o. c. v pozn. 3, s. 67–81; *tjž*, 1971, o. c. v pozn. 3, s. 136–139; J. Kuthan ed., Umění doby posledních Přemyslovců. Roztoky u Prahy 1982, s. 219; B. Samek, o. c. v pozn. 4, s. 530; J. Kuthan, Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Vimperk 1994, s. 125–126; D. Líbal, Katalo gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha 2001, s. 111–112.
 - 29) B. Samek, o. c. v pozn. 4, s. 531.
 - 30) Z výzkumu je dochován, vyjma několika fotografií, jen stručný popis ve farní kronice a shrnující zápis viz BS [B. Samek], Hostěradice (okr. Znojmo), in: Z. Kudělka – L. Konečný – B. Samek, Výzkum románské architektury na Moravě II, in: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university 30, F 25, Brno 1981, s. 58.
 - 31) Tamtéž.
 - 32) Patrně se jednalo o otevření nebo zvětšení mezilodní arkády oddělující hlavní loď od jižního dvoulodí anebo o zeď stojící mezi sloupky dvoulodí. Práce prováděl moravskokrumlovský zednický mistr Karl Sakl (1747–1790), viz Diecézní archiv Biskupství brněnského, fond Biskupská konsistoř Brno, karton 711, inv. č. 907, Hostěradice, výlohy z kostelních peněz 1786–1789, fol. 18, 20.
 - 33) J. Červinka, Orientační průzkum vybraných omítkových vrstev kostela sv. Kunhuty v Hostěradicích. Brno 2023, rkp. uložen v archivu autorů.
 - 34) BS [B. Samek], o. c. v pozn. 30, s. 58.
 - 35) Jedná se o kostel sv. Jakuba většinou v Olšbramovicích, kostel Nanebevzetí Panny Marie v Olekšovicích, viz B. Samek – K. Dolejší edd., Umělecké památky Moravy a Slezska 3 (O-P). Praha 2021, s. 57, 64–65; nebo kostel Povýšení sv. Kříže v Trstěnicích.
 - 36) B. Samek – K. Dolejší edd., o. c. v pozn. 35, s. 551–553.
 - 37) J. Kuthan, 1994, o. c. v pozn. 28, s. 458–461.
 - 38) Tamtéž, s. 139–146.
 - 39) Zejména v rakouském prostředí existuje k tématu dlouhodobý výzkum, viz např. E. Reidinger, Allgemeines zur Thema Kirchenorientierung, Achsknick und Orientierungstage, in: C. Jäger-Klein – A. Kolbitsch, Fabrica et raticinatio in Architektur, Bauforschung und Denkmalpflege. Wien – Graz 2011, s. 89–102. Orientace kostela vzhledem k astronomii byla pozitivně zkoumána rovněž v areálu katedrály sv. Víta v Praze, viz C. Köberl, On the Astronomical Orientation of St. Vitus' Cathedral and St. George's Church in the Castle of Prague, in: Bulletin of the Astronomical Institute of Czechoslovakia 35, 1984, s. 216–219. Běžné užívání orientace vzhledem k dopadu paprsků slunce na svátek patronálního svátce bylo prokázáno rovněž v rané středověké Znojmo, viz L. E. Havlík, Identifikace patrociní zaniklých rané středověkých kostelů, in: Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národního kongresu 1996, 1997, 1998, Brno 1998, s. 7–48.
 - 40) Fotoarchiv NPÚ, ÚOP v Brně, č. neg. 33963, za pomoc s čtením chronogramu děkujeme Evě Staňkové. V literatuře je patrocinium poprvé známo až roku 1804: P. Jokeš – M. Rychlíková, Výzkum patrociní na jihozápadní Moravě, Časopis Matice moravské 112/1, 1993, s. 61.
 - 41) Š. Grunová, Městečko Hostěradice a jeho obyvatelé ve světle obecních účtů a gruntovních knih ve 2. polovině 17. a 1. polovině 18. století. Středoškolská odborná práce Gymnázia Moravský Krumlov. Petrovice u Moravského Krumlova 2016, rkp. s. 40–41.
 - 42) J. Schäfer, Artikel Kunigunde von Luxemburg, aus dem Ökumenischen Heiligenlexikon [https://www.heiligenlexikon.de/BiographienK/Kunigunde_von_Luxemburg.htm, vyhledáno 5. 3. 2023].
 - 43) G. Wolny, o. c. v pozn. 10, s. 232. V poznámce zmiňuje, že tuto informaci získal od archiváře Antonína Bočka, který pracoval s řadou primárních a dnes již často nedostupných pramenů.
 - 44) K osobě svátce a jeho kultu ve středověku viz M. Slepíčka, Kult patrona vězňů a sedláků sv. Linhart (Leonarda) ve středověkých Čechách a na Moravě, Bohemiae Occidentalis Historica 8, 2022, s. 5–24. Ke kultu sv. Linhart z etnografického hlediska více L. Drahaňovský, Stručný nástin kultu sv. Linhart v Čechách a na Moravě, Studia Ethnologica Pragensia 1–2, 2015, s. 171–184.
 - 45) Kaple přistavěna spolu s pozdně gotickou lodí v nové orientaci nekorrespondující se starším presbytářem. Ta je obvykle vysvětlována prostorovým uspořádáním návsí, viz MPr – PK [M. Procházka – P. Kroupa], Poutní kaple sv. Wolfganga v Hnanicích, in: K. Chamonikola ed., Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. II. Brno. Brno 1999, s. 102–106.
 - 46) J. Unger, Kostel sv. Linhart v Mušově. Vyhodnocení archeologického výzkumu, in: Jižní Morava 50, sv. 53, Břeclav 2014, s. 217–256.
 - 47) Diecézní archiv Biskupství brněnského, o. c. v pozn. 27, fol. 241.
 - 48) Mitteilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 5, 1906, s. 260.
 - 49) Pokračování omítky s malbou pod pilíř prokázala sondáž J. Červinky, o. c. v pozn. 33.
 - 50) J. P. Cerroni, Historich-artistische Notizen über Kirchen in Mähren und Schlesien, Moravský zemský archiv (dále jen MZA), fond G 11 – Sběrka rukopisů Františkova muzea, kniha 713, fol. 282; K. Kuča, o. c. v pozn. 11, s. 218. Za upozornění na Cerroniho spis děkujeme Dominiku Matusovi.
 - 51) E. Pössl, Die Pfarrkirche zu Hosterlitz, Wien 1945, seminární práce, Institut für Kunstgeschichte, Universität Wien.
 - 52) Datování provedl Tomáš Kyncl v listopadu 2020, výsledky uloženy v archivu zpracovatelů.
 - 53) H. Rulíšek, 1965, o. c. v pozn. 3, s. 82.
 - 54) B. Samek, o. c. v pozn. 4, s. 531. Jeho závěry převzal PK [P. Kroupa], o. c. v pozn. 5, s. 107.
 - 55) V roce 1788 se výslovně uvádí, že o věž se „od nepaměti“ stará obec; Diecézní archiv Biskupství brněnského, o. c. v pozn. 32, fol. 5v, 10r.
 - 56) Stavební souvislosti dobře popsal a stylově zařadil PK [P. Kroupa], o. c. v pozn. 5, s. 107.
 - 57) Značky nebyly přístupné k přesnému překreslení a fotografování s měřítkem.
 - 58) Popisováno od východu ve směru hodinových ručiček.
 - 59) J. P. Cerroni, o. c. v pozn. 51; G. Wolny, o. c. v pozn. 10, s. 316.
 - 60) K. Ginhart ed., Georg Dehio, Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler in der Ostmark. Berlin – Wien 1941, s. 263–264.
 - 61) H. Rulíšek, 1965, o. c. v pozn. 3, s. 36–44, 82.
 - 62) B. Samek, o. c. v pozn. 4, s. 531.
 - 63) PK [P. Kroupa], o. c. v pozn. 5, s. 107–108.
 - 64) P. Kroupa, Memoriální a farní kostel Nalezení sv. Kříže v Doubravníku, in: K. Chamonikola ed., o. c. v pozn. 5, s. 99–101.
 - 65) Značka položená na štít se v pozdní gotice a renesanci užívala ve funkci mistrovského znaku. J. Vítovský, Kamenické značky a problematika jejich výzkumu, in: K. Müller ed., Kamenické a domovní značky (merky). Sborník příspěvků ze semináře uspořádaného katedrou výtvarné teorie a výchovy PdF a Střediskem pro výzkum uměleckohistorických památek FF Univerzity Palackého Olomouc ve spolupráci s Ústavem teorie a dějin umění ČSAV v Praze a Klubem genealogů a heraldiků při DKP VŽSKG v Ostravě 15.–16. února 1989 v Olomouci. Ostrava 1991, s. 11.
 - 66) Na kostele ji pak nacházíme ještě minimálně jednou – na ostění jižního okna v interiéru, již v běžné velikosti, ale zrcadlově obrácenou. Vycházíme z poznatků autory v současnosti zpracovávané dokumentace kamenických značek na kostele sv. Jakuba v Brně.
 - 67) R. Šimůnek – R. Lavička, Páni z Rožmberka 1250–1520. Jižní Čechy ve středověku. Kulturněhistorický obraz šlechtického dominia ve

- středověkých Čechách. České Budějovice 2011, s. 210.
- 68) P. Kroupa, Anton Pilgram, konzoly Židovské brány, in: K. Chamoni-kola ed., o. c. v pozn. 5, s. 71–73.
- 69) A. Prokop, Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung, Band II. Wien 1904, s. 588.
- 70) Z. Krejčí, Soupis kamenických značek na hradě Pernštejně a poznámky ke kamenickým značkám na kostele Nalezení Sv. Kříže v Doubravníku na Moravě a na zámku a kostele sv. Bartoloměje v Pardubicích, in: K. Müller ed., o. c. v pozn. 65, s. 63.
- 71) K. Oettinger, Anton Pilgram und die Bildhauer von St. Stephan. Wien 1951, s. 20.
- 72) G. Endrödi, Der Architekt Anton von Brunn genannt Pilgram und der Bildhauer Meister MT, in: A. Hubel – J. Rüffer – G. Endrödi, Meister Ludwig – Peter Parler – Anton Pilgram. Architekt und Bildhauer? Zu einem Grundproblem der Mediävistik. Ostfildern 2021, s. 211–298.
- 73) Z. Krejčí, o. c. v pozn. 70, s. 65–66.
- 74) Na schodnici iniciály a letopočet: E. A. M. O. / D. E. H. L. / 1526 / 27 AN [N]O[S].
- 75) Roku 1525 se narodil jejich syn Pertold.
- 76) Ale i takto se s ním setkáváme na hostěradické radnici na překladu portálu ve spodní síni.
- 77) P. Borský, Bývalá radnice čp. 52 v Hostěradicích. Stavebněhistorický průzkum, 2020, rkp. uložen v archivu map a plánů NPÚ, ÚOP v Brně, sign. 4-4-18205.
- 78) J. Válka, Dějiny Moravy 2. Morava reformace, renesance a baroka. Brno 1996, s. 15.
- 79) V. Haňák, Vlastivěda Moravská. Místopis Moravy: Mor.-Krumlovský okres. II. díl. Brno 1913, s. 183.
- 80) Tamtéž, s. 183.
- 81) V českém ekumenickém překladu: „Ježíš Kristus je ten pravý Bůh a věčný život. Děti, varujte se modlářství.“ Viz J. P. Cerroni, o. c. v pozn. 51.
- 82) Farní kronika Římskokatolické farnosti Hostěradice.
- 83) Fotodokumentace uložena ve fotoarchivu NPÚ, ÚOP v Brně.
- 84) Erby překreslil Cerroni, viz J. P. Cerroni, o. c. v pozn. 51.
- 85) Inventář kostela a fary z r. 1804 od W. Wolaka, Diecézní archiv Biskupství brněnského, o. c. v pozn. 51.
- 86) B. Samek, o. c. v pozn. 4, s. 533.
- 87) Tamtéž, s. 530.
- 88) L. Křajčárová, Kostel sv. Kunhuty – Hostěradice, klenba presbytáře. *Renesanční a manýristické štukatérství v Čechách a na Moravě* (online databáze) [https://stuky.upce.cz/node/572, vyhledáno 8. 3. 2023].
- 89) Z. Michalová – V. Řezníčková – V. Křajčáček, Kostel Nejsvětější Trojice – Běhařovice, presbytář, loď, vstupní předsín, Renesanční a manýristické štukatérství v Čechách a na Moravě (online databáze) [https://stuky.upce.cz/node/568, vyhledáno 17. 1. 2023].
- 90) Z. Michalová – V. Křajčáček, Zámek Slatina, arkáda, Renesanční a manýristické štukatérství v Čechách a na Moravě (online databáze) [https://stuky.upce.cz/node/739, vyhledáno 17. 1. 2023].
- 91) Z. Michalová, Zaniklý kostel sv. Václava – Bítov, klenba lodi, Renesanční a manýristické štukatérství v Čechách a na Moravě (online databáze) [https://stuky.upce.cz/node/601, vyhledáno 17. 1. 2023].
- 92) Fotografie sgrafita na presbytáři, patrně z 50. let 20. století, uchována ve fotoarchivu NPÚ, ÚOP v Brně, č. negativu 33968.
- 93) Výsledky dendrochronologické analýzy Tomáše Kyncla ze září 2011 jsou uloženy v archivu autorů tohoto článku.
- 94) Výsledky dendrochronologické analýzy Tomáše Kyncla z října 2021 jsou uloženy v archivu autorů tohoto článku.
- 95) Fotoarchiv NPÚ, ÚOP v Brně, č. negativu 33963.
- 96) Diecézní archiv Biskupství brněnského, o. c. v pozn. 32.
- 97) Diecézní archiv Biskupství brněnského, o. c. v pozn. 27, fol. 24–37.
- 98) Tamtéž, fol. 183.
- 99) Farní kronika uložená na faře v Hostěradicích.
- 100) Tamtéž.
- 101) O kryptě se v popisu kostela z roku 1804 zmiňuje farář Wolak, Diecézní archiv Biskupství brněnského, o. c. v pozn. 51. Zápis o průzkumu virgule viz Farní kronika uložená na faře v Hostěradicích.
- 102) Farní kronika uložená na faře v Hostěradicích; spisový archiv NPÚ, ÚOP v Brně, složka Farní kostel sv. Kunhuty s přilehlým areálem.
- 103) J. Vitovský, o. c. v pozn. 65, s. 14.
- 104) P. Kroupa – J. Bílý, Brněňští sochaři, kameníci a zedníci v letech 1570–1620. Brno 1987, s. 10.

LITERATURA A PRAMENY

Prameny

- CDB III/1: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III/1: Václav I. (1230–1238). Friedrich, G. ed., Pragae 1942.
- Diecézní archiv Biskupství brněnského, fond Biskupská konsistoř Brno, karton 711, inv. č. 907, Hostěradice, výlohy z kostelních peněz 1786–1789.
- Diecézní archiv Biskupství brněnského, fond Biskupská konsistoř Brno, karton 1475, sign. H 5, inv. č. 5348, Hostěradice 1792–1949.
- Diecézní archiv Biskupství brněnského, fond Biskupská konsistoř Brno, ev. jednotka 1551, inv. č. 5900.
- Moravský zemský archiv, fond G 11 – Sbírka rukopisů Františkova muzea, kniha 713: J. P. Cerroni, Historisch-artistische Notizen über Kirchen in Mähren und Schlesien.
- Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, archiv map a plánů, M. Kruntorád – K. Komosná – J. Stýblo, OPD fary v Hostěradicích, Brno 2021, rkp., sign. 4-4-18383.
- Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, archiv map a plánů, P. Borský, Bývalá radnice čp. 52 v Hostěradicích. Stavebněhistorický průzkum, 2020, rkp., sign. 4-4-18205.
- Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, archiv autorů, T. Kyncl, Dendrochronologická analýza dřevěných prvků kostela sv. Kunhuty v Hostěradicích, září 2011, říjen 2021, rkp.
- Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, archiv autorů, J. Červinka, Orientační průzkum vybraných omítkových vrstev kostela sv. Kunhuty v Hostěradicích. Brno 2023, rkp.
- Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, spisový archiv, složka Farní kostel sv. Kunhuty s přilehlým areálem, rkp.
- Římskokatolická farnost Hostěradice, Farní kronika, od 1789 po současnost.
- Universität Wien, Institut für Kunstgeschichte, E. Pössl, Die Pfarrkirche zu Hosterlitz, Wien 1945, seminární práce.

Literatura

- Drahaňovský, L. 2015: Stručný nástin kultu sv. Linharta v Čechách a na Moravě, *Studia Ethnologica Pragensia*, 1–2, s. 171–184.
- Endrödi, G. 2021: Der Architekt Anton von Brunn genannt Pilgram und der Bildhauer Meister MT, in: A. Hubel – J. Rüffer – G. Endrödi, Meister Ludwig – Peter Parler – Anton Pilgram. Architekt und Bildhauer? Zu einem Grundproblem der Mediävistik. Ostfildern, s. 211–298.
- Foltýn, D. ed. 2005: Encyklopedie moravských a slezských klášterů. Praha.
- Ginhart, K. ed. 1941: Georg Dehio, Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler in der Ostmark. Berlin – Wien.
- Graus, F. 1957: Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II. Praha.
- Grunová, Š. 2016: Městečko Hostěradice a jeho obyvatelé ve světle obecních účtů a gruntovních knih ve 2. polovině 17. a 1. polovině 18. století. Středoskolská odborná práce Gymnázia Moravský Krumlov. Petrovice u Moravského Krumlova, rkp.
- Haňák, V. 1913: Vlastivěda Moravská. Místopis Moravy: Mor.-Krumlovský okres. II. díl. Brno.
- Havlík, L. E. 1998: Identifikace patrocinií zaniklých raně středověkých kostelů, in: Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národního kongresu 1996, 1997, 1998, Brno, s. 7–48.
- Hemmerle, J. 1967: Die Deutschordens-Ballei Böhmen in ihren Rechnungsbüchern 1382–1411. Bonn.
- Chamonikola, K. ed. 1999: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. II. Brno. Brno.
- Jan, L. 1995: Bratři špitálu Panny Marie v českých zemích 1204–1411. Tišnov.
- Jan, L. 1998: Zkázka českomoravské bailie řádu německých rytířů, *Časopis Matice moravské* 117/2, s. 383–392.
- Jan, L. 2005: Hostěradice (Znojmo). Bývalá komenda řádu německých rytířů při farním kostele sv. Kunhuty, in: D. Foltýn ed., Encyklopedie moravských a slezských klášterů. Praha, s. 307.
- Jokeš, P. – Rychlíková, M. 1993: Výzkum patrocinií na jihozápadní Moravě, *Časopis Matice moravské* 112/1, s. 55–76.
- Köberl, C. 1984: On the Astronomical Orientation of St. Vitus' Cathedral and St. George's Church in the Castle of Prague, in: Bulletin of the Astronomical Institute of Czechoslovakia 35, kde, s. 216–219.
- Krejčí, Z. 1991: Soupis kamenických značek na hradě Pernštejně a poznámky ke kamenickým značkám na kostele Nalezení Sv. Kříže v Doubravníku na Moravě a na zámku a kostele sv. Bartoloměje v Pardubicích, in: K. Müller ed., Kamenické a domovní značky (merkyl). Sborník příspěvků ze semináře uspořádaného katedrou výtvarné teorie a výchovy PdF a Střediskem pro výzkum uměleckohisto-

- rických památek FF Univerzity Palackého Olomouc ve spolupráci s Ústavem teorie a dějin umění ČSAV v Praze a Klubem genealogů a heraldiků při DKP VŽSKG v Ostravě 15.–16. února 1989 v Olomouci. Ostrava, s. 63–75.
- Kroupa, P. 1999: Anton Pilgram, konzoly Židovské brány, in: K. Chamonikola ed., *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*. II. Brno. Brno, s. 71–73.
- Kroupa, P. 1999: Memoriální a farní kostel Nalezení sv. Kříže v Doubravníku, in: K. Chamonikola ed., *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*. II. Brno. Brno, s. 99–101.
- Kroupa, P. 1999: Řádový a farní kostel sv. Kunhuty, komendy německých rytířů v Hostěradicích, in: K. Chamonikola ed., *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*. II. Brno. Brno, s. 106–108.
- Kroupa, P. – Bílý, J. 1987: Brněňští sochaři, kameníci a zedníci v letech 1570–1620. Brno.
- Kuča, K. 2000: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II (H–Kole). Praha.
- Kudělka, Z. – Konečný, L. – Samek, B. 1981: Výzkum románské architektury na Moravě II, in: Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university 30, F 25, Brno, s. 55–62.
- Kuthan, J. ed. 1982: Umění doby posledních Přemyslovců. Roztoky u Prahy.
- Kuthan, J. 1994: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Vimperk.
- Kvardová, M. 2015: Soubor sepulkrálních památek z 16. a 17. století v kostele sv. Kunhuty v Hostěradicích, *Studia historica Brunensia* 62, č. 1, s. 425–455.
- Líbal, D. 2001: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha.
- Mitteilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 5, 1906, s. 260.
- Oettinger, K. 1951: Anton Pilgram und die Bildhauer von St. Stephan. Wien.
- Plaček, M. 2007: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha.
- Procházková, M. – Kroupa, P. 1999: Poutní kaple sv. Wolfganga v Hnanicích, in: K. Chamonikola ed., *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*. II. Brno. Brno, s. 102–106.
- Prokop, A. 1904: Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung. Band II. Wien.
- Reidinger, E. 2011: Allgemeines zur Thema Kirchenorientierung, Achsen und Orientierungstage, in: C. Jäger-Klein – A. Kolbitsch, *Fabrica et raticatio in Architektur, Bauforschung und Denkmalpflege*. Wien – Graz, s. 89–102.
- Rulišek, H. 1965: Stavby komendy řádu německých rytířů v Hostěradicích. Diplomová práce, Seminář dějin umění, Univerzita J. E. Purkyně, Brno, rkp.
- Rulišek, H. 1971: Die Kirche der hl. Kunigunde in Hostěradice, in: Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university 19–20, F 14–15, Brno, s. 129–142.
- Samek, B. 1981: Hostěradice (okr. Znojmo), in: Z. Kudělka – L. Konečný – B. Samek, *Výzkum románské architektury na Moravě II*, in: Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university 30, F 25, Brno, s. 58.
- Samek, B. 1994: Umělecké památky Moravy a Slezska 1 (A–I). Praha.
- Samek, B. – Dolejší, K. edd. 2021: Umělecké památky Moravy a Slezska 3 (O–P). Praha.
- Slepička, M. 2022: Kult patrona vězňů a sedláků sv. Linhart (Leonarda) ve středověkých Čechách a na Moravě, *Bohemiae Occidentalis Historica* 8, s. 5–24.
- Šimůnek, R. – Lavička, R. 2011: Páni z Rožmberka 1250–1520. Jižní Čechy ve středověku. Kulturněhistorický obraz šlechtického domnia ve středověkých Čechách. České Budějovice.
- Unger, J. 2014: Kostel sv. Linhart v Mušově. Vyhodnocení archeologického výzkumu, in: Jižní Morava, 50, sv. 53, Břeclav, s. 217–256.
- Válka, J. 1996: Dějiny Moravy 2. Morava reformace, renesance a baroka. Brno.
- Vítovský, J. 1991: Kamenické značky a problematika jejich výzkumu, in: K. Müller ed., *Kamenické a domovní značky (merkly)*. Sborník příspěvků ze semináře uspořádaného katedrou výtvarné teorie a výchovy PdF a Střediskem pro výzkum umělecko-historických památek FF Univerzity Palackého Olomouc ve spolupráci s Ústavem teorie a dějin umění ČSAV v Praze a Klubem genealogů a heraldiků při DKP VŽSKG v Ostravě 15.–16. února 1989 v Olomouci. Ostrava, s. 9–21.
- Wolny, G. 1846: Markgrafschaft Mähren. Topographisch, statisch und historisch geschildert. Band III. Znaimer Kreis. Brünn.
- Internetové zdroje**
- Krajčirová, L., Kostel sv. Kunhuty – Hostěradice, klenba presbytáře, *Renesanční a manýristické štukatérství v Čechách a na Moravě (online databáze)* [https://stuky.upce.cz/node/572, vyhledáno 8. 3. 2023].
- Míchalová, Z., Zaniklý kostel sv. Václava – Bítov, klenba lodi, Renesanční a manýristické štukatérství v Čechách a na Moravě (online databáze) [https://stuky.upce.cz/node/601, vyhledáno 17. 1. 2023].
- Míchalová, Z. – Krajčůvek, V., Zámek Slatina, arkáda, Renesanční a manýristické štukatérství v Čechách a na Moravě (online databáze) [https://stuky.upce.cz/node/739, vyhledáno 17. 1. 2023].
- Míchalová, Z. – Řezníčková, V. – Krajčůvek, V., Kostel Nejsvětější Trojice – Běhařovice, presbytář, loď, vstupní předsíň, Renesanční a manýristické štukatérství v Čechách a na Moravě (online databáze) [https://stuky.upce.cz/node/568, vyhledáno 17. 1. 2023].
- Schäfer, J., Artikel Kunigunde von Luxemburg, aus dem Ökumenischen Heiligenlexikon [https://www.heiligenlexikon.de/BiographienK/Kunigunde_von_Luxemburg.htm, vyhledáno 5. 3. 2023].

GLOSSEN ZUR BAUGESCHICHTE DER ST. KUNIGUNDENKIRCHE IN HOSTĚRADICE

Die Kirche der hl. Kunigunde in Hostěradice (Hosterlitz, Bez. Znojmo) ist spätestens ab 1237 mit der Komturei des Deutschritterordens verbunden, der sie nach Mitte des 13. Jahrhunderts zur dreischiffigen Basilika umgebaut hat. Ihre Gestalt konservieren der Chorraum mit Diensten und die ursprünglichen Hauptschiffmauern mit durchgebrochenen Fenstern. Es erscheint als wahrscheinlich, dass das Südschiff mit der Kommende funktionell verbunden war. In Übereinstimmung mit den Erkenntnissen aus den Quellen und der ungewöhnlichen Orientierung schlägt der Autor die ursprüngliche Einweihung dem hl. Leonhard vor. Gegen Mitte des 15. Jahrhunderts erfolgte die Erweiterung des Südschiffs zum zweischiffigen, in zwei Säulen gewölbten Hallenraum. In dieser Zeit endete das Deutschritterkloster, das Patronatsrecht übergang an die Herrschaft in Moravský Krumlov (Mährisch Kromau, Bez. Znojmo), damals die Herren von Lipa. Aus ihren Mitteln wurden das bislang flachgedeckte Haupt- und Nordschiff gegen 1500 gewölbt. Nach 1524 wurden die westliche Partie vom Südschiff gewölbt und die Empore erbaut. Am Gewölbe im Südschiff findet man das plastische Dekor mit einem Steinmetzzeichenpaar; beide Zeichen lassen sich mit der Kirche in Doubravník (Bez. Brno-Land) verbinden (eines von ihnen gehört einem Meister, der mit Anton Pilgram an der St. Jakobskirche in Brno arbeitete). Im Laufe des 15. Jahrhunderts entstand sukzessiv der massive nördliche Kirchturm (erst 1582 vollendet), wovon die Windfahne mit der Jahreszahl und dem Wappen der Herren von Lipa informiert. Der Chorraum wurde wohl erst nach dem Brand 1619 mit Renaissancegewölbe mit Stuckdekor versehen. Die Kirche erhielt die neue Außenerscheinung mit Giebeln und großen Fenstern im Barock. Das ganze Kirchengebäude wurde mit hohem Satteldach überdacht. Letzte Adaptierung der 1980er Jahre verhüllten zwar Teil vom Befunde, sie stabilisierten aber ohne Zweifel den Bestand des mittelalterlichen Baus. Die Studie befasst sich außer den Steinmetzzeichen mit heraldischen Denkmälern; einige von ihnen kennt man nunmehr aus den Schriftquellen. Es sind unter anderen vor allem die Wappen der Herren von Lipa und ihrer Gemahlinnen vom Geschlecht von Pernstein oder von Sternberg. Die vorliegende Studie stellt ein Nebenprodukt der bauhistorischen Untersuchung der Kirche dar, deren Ergebnisse als Unterlage für die Generalrekonstruktion der Kirche dienen sollen.

ABBILDUNGEN

- Abb. 1: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Ansicht von Norden (alle Fotos M. Kruntorád, falls nicht anders angegeben).
- Abb. 2: Hostěradice (Hosterlitz, Bez. Znojmo), Indikationskitze des Stablen Katasters, 1824, Ausschnitt mit der Kirche und Pfarre in der Mitte, von einer späteren, heute verschwundenen Bebauung umgeben (Mährisches Landesarchiv, Archivgut D 9 Indikationsskizzen, Sign. 0779).
- Abb. 3: Hostěradice, Fotokarte, Ausschnitt mit ersichtlich gemachtem annäherndem Flächenausmaß der Deutschritterkommende, blau – Kirche der

hl. Kunigunde (Unterlage www.mapy.cz, Download am 14. 3. 2023).

Abb. 4: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Grundriss mit Bauphasen (Aufnahme J. Stýblo, Zeichnung S. Dračková).

Abb. 5: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Hauptschiff, südliche Mauer, Ansicht von Norden (Fotogrammetrie und Zeichnung J. Stýblo, falls nicht anders angegeben).

Abb. 6: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, südliche Hauptschiffmauer, Ansicht von Süden.

Abb. 7: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Hauptschiff, Durchblick nach Osten, Foto 1960 (Č. Šíla, NPÚ, ÚOP [Nationalinstitut für Denkmalpflege, Facharbeitsstätte] in Brno, Fotoarchiv, Best.-Nr. 38512).

Abb. 8: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, südliche zweischiffige Halle, Blick von Westen, Foto 1960 (Č. Šíla, NPÚ, ÚOP in Brno, Fotoarchiv, Best.-Nr. 46067).

Abb. 9: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Nordschiff, Durchblick ostwärts, Foto 1960 (Č. Šíla, NPÚ, ÚOP in Brno, Fotoarchiv, Best.-Nr. 46068).

Abb. 10: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Dachraum über dem Hauptschiff, basilikale Fenster über dem südlichen Seitenschiff, östlicher Teil.

Abb. 11: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Dachraum über der südlichen zweischiffigen Halle, östlicher Teil der Hauptschiffmauer mit basilikalen Fenstern.

Abb. 12: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Dachraum über dem Hauptschiff, westliches basilikales Fenster über dem südlichen Seitenschiff.

Abb. 13: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Dachraum über der südlichen zweischiffigen Halle, westliches basilikales Fenster.

Abb. 14: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Dachraum über dem Nordschiff, basilikales Fenster und darüber das renaissancezeitliche (?) Gesims.

Abb. 15: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Chor mit Altarraum.

Abb. 16: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Chorraum, südliches Dienstkäppl.

Abb. 17: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Chorraum, nördliches Dienstkäppl mit Sondierungen.

Abb. 18: Moravský Krumlov (Mährisch Kromau, Bez. Znojmo), Allerheiligenkirche, Dienst im Chorraum, Foto 2. Viertel des 20. Jahrhunderts (NPÚ, ÚOP in Brno, Fotoarchiv, Best.-Nr. 21.928-M-38/860).

Abb. 19: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, südöstlicher Zwischenschiffpfeiler, Südseite, Konsole und abgehauener Bogenansatz (?).

Abb. 20: Oleksovice (Groß Olkowitz, Bez. Znojmo), Maria Himmelfahrtkirche, Blick vom Altarraum ins Hauptschiff hin, Foto 2. Viertel des 20. Jahrhunderts (NPÚ, ÚOP in Brno, Fotoarchiv, Best.-Nr. 21.928-M-38/860).

Abb. 21: Olbramovice (Wolframitz, Bez. Znojmo), Kirche des hl. Jakob, Blick ostwärts, Foto 1960 (Č. Šíla, NPÚ, ÚOP in Brno, Fotoarchiv, Best.-Nr. 45541).

Abb. 22: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Durchblick vom Mittelschiff in das östliche Nordschiffjoch hin mit Gemäldefragment aus der Zeit vor dem spätgotischen Gewölbeeinbau.

Abb. 23: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Turm nordseite, Fragment der Inschrift „kunatel inceptor 1421“ in Jahre 1945 (E. Pössl, Die Pfarrkirche zu Hostertitz, Wien 1945).

Abb. 24: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Eingangsraum im Turm, mit dem wohl nachträglich umgestalteten Fensterchen, rechts Schulterbogenportal zum ersten Obergeschoss.

Abb. 25: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, 1. Turmobergeschoss, das dendrochronologisch nach 1478 datierte Gewölbe.

Abb. 26: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, östliche Mauer der zweischiffigen Halle mit gut deutlichen Verblendungen, die den polygonalen Abschluss ausgleichen, Foto 1990 (H. Winklerová, NPÚ, ÚOP in Brno, Fotoarchiv, Best.-Nr. 102 165).

Abb. 27: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Südschiff, westliche Partie.

Abb. 28: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, südliche Konsole mit Steinmetzzeichen zwischen der Empore und dem Südschiff.

Abb. 29: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, nördliche Konsole mit Steinmetzzeichen zwischen der Empore und dem Südschiff.

Abb. 30: Doubravník (Bez. Brno-Land), Kreuzerhöhungskirche, Kanzel mit dem Steinmetzzeichen an der Konsole, Foto 1931 (V. Dufka, NPÚ, ÚOP in Brno, Fotoarchiv, Best.-Nr. 10078-M29-362).

Abb. 31: Brno, Hl. Jakobskirche, Kanzel, Steinmetzzeichen.

Abb. 32: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Säule mit Wappen der Herren von Lipa im Hauptschiff, die Empore auftragend.

Abb. 33: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Kanzel.

Abb. 34: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, oberstes Turmgeschoss mit deutlichem Aufbau des letzten Viertels des 16. Jahrhunderts.

Abb. 35: Hostěradice, Kirche der hl. Kunigunde, Profilierung der architektonischen Glieder der Kirche (Zeichnung M. Kruntorád, Gestaltung J. Stýblo, NPÚ, ÚOP in Brno).

(Übersetzung J. Noll)

KRANĚ GOTICKÉ PODOBĚ CHRÁMU SV. BARTOLOMĚJE V KOLÍNĚ NÁLEZ FRAGMENTŮ JIŽNÍHO PORTÁLU TROJLODÍ

JAN KYPTA – FILIP LAVAL – ZDENĚK
NEUSTUPNÝ

On the Early Gothic Form of Saint Bartholomew Church in Kolín. Discovery of the Three-Aisled Church Southern Portal Fragments

The article presents the discovered fragments of the Early Gothic exterior entrance on the south side of three-aisled Saint Bartholomew Church in Kolín. The portal was most likely removed around the early 15th century, making way to the side chapel. The jamb fragments of the cancelled entrance are found under the threshold between three aisles and the chapel.

Key words: Kolín – town church – Early Gothic architecture – Gothic portal

V článku je představen objev fragmentů raně gotického exteriérového vstupu na jižní straně trojlodí chrámu sv. Bartoloměje v Kolíně. Portál byl zrušen při výstavbě boční kaple, a to patrně na počátku 15. století. Fragmenty ostění zrušeného vstupu se nacházejí pod prahem průchodu mezi trojlodím a kaplí.

Klíčová slova: Kolín – městský kostel – raně gotická architektura – gotický portál

<https://doi.org/10.56112/pp.2023.1.03>

Kolínský chrám sv. Bartoloměje, jehož podobu dodnes určují středověké etapy, prochází od roku 2002 postupnou obnovou interiéru i exteriéru. V průběhu velkého množství rozličných stavebních a restaurátorských prací se naskytla řada příležitostí k prohloubení poznatků o architektonických proměnách farního kostela bohatého královského města. Autoři stavebněhistorického průzkumu shrnuli svá zjištění v knižní monografii, koncipované jako chronologický nástin hlavních i dílčích stavebních etap (Petrný – Beránek 2014). Krátce předtím byly na stránkách *Průzkumů památek* detailně publikovány výsledky archeologického výzkumu, který proběhl v interiéru (Beránek – Kypka – Laval – Neustupný 2013). Stěžejním přínosem této akce se staly nálezy reliktního zbořeného raně gotického závěru, interpretované a dokumentované za účasti stavebního historika. Díky mezioborové spolupráci se v podzemních prostorách chrámu, a stejně tak i nad podlahou, podařilo zachytit řadu dalších náleзовých situací důležitých pro rekonstrukci zaniklých partií raně gotické stavby.

Tímto krátkým materiálovým článkem, jehož předmětem jsou výsledky zatím poslední etapy archeologického výzkumu, se vracíme k problematice prvotní podoby chrámu. Protože citovaná knižní monografie obsahuje popis kostela a ucelený nástin stavebního vývoje, můžeme rovnou přistoupit k prezentaci závažných zjištění, učiněných